

DEN OFRIA VILJAN

MAKTRELATIONEN MELLAN ÄGARE OCH TRÄLAR I SAMBAND MED
GRAVSÄTTNINGAR I NORDEN UNDER DEN YNGRE JÄRNÅLDERN

Institutionen för arkeologi och antikens historia
Lunds Universitet

Sofia Winge
ARKK01
Kandidatuppsats VT-2009
Handledare: Deborah Olausson
Examinator: Birgitta Hårdh

To the living we owe respect, to the dead we owe only the truth

*Voltaire*¹

---

¹ Internetkälla 1

Förord

Jag vill här ta tillfället i akt att tacka några personer som på olika sätt har hjälpt och stöttat mig under arbetets gång, och som har bidragit till slutresultatet.

Ett stort tack

* Deborah Olausson, för bra och kärnfull handledning, och för dina viktiga kommentarer till detta arbete

* Thomas Lindkvist, för att du ville ta dig tid till en inspirerande pratstund

* Hugo, för all din hjälp med den här uppsatsen. För dina många goda råd, ditt tålamod och uppmuntrande ord, och för att du har varit där när jag som mest behövde det

* Ellen, för dina bra idéer och åsikter. För att du alltid ställer upp helhjärtat

* Sara och Lisett, för all er uppiggande omtanke

* Familjen. För att ni alltid finns där för mig

Abstract

Winge, S. 2009. Den ofria viljan. Maktförhållandet mellan ägare och trälare i samband med gravsättningar i Norden under den yngre järnåldern. *The unfree will. The relationship of power between the owner and slave in connection with late Iron Age burials in Scandinavia.* Arkeologiska Institutionen, Lunds Universitet. VT 2009.

This thesis deals with the death of the thralls at their owners' burial in the Nordic countries during the late Iron Age. In literary sources such as the Icelandic Sagas and Ibn Fadlan, it is told that thralls were killed at the funeral of their owner, and buried with them. It is inferred that the thrall may have had a choice, and that they chose death. However, certain graves from c:a 700-900 A.D, interpreted as containing thralls buried together with their owners, challenge the thralls' willingness as they often seem to have met a brutal death. In this dissertation, I find a definition of the slave's free will, as much as a discussion concerning the slave's subordination to the owner, important to broaden the understanding of the burial in the thrall's point of view. Instead of discussing the slaves' willingness to die at the hands of others at the burial, I argue that one rather ought to focus on the influence of power and the broad aspects of the relationship between the owner and thrall. My definition of the thralls' free will work on the supposition that the action performed by the thrall is not derived from the relationship of power. Is it then still possible that the thrall willingly could have given up his/her life to be buried along with the owner?

Keywords: Thrall, Free will, Power, Subordination, Owner, Burial, Iron Age

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	7
1.1 Syfte och problemställningar	8
1.2 Forskningshistorik	8
1.2.1 Trälgravar och källkritik	11
1.3 Metod	11
1.4 Material källkritik och avgränsning	12
1.5 Teoretisk utgångspunkt	14
1.5.1 Definition av människooffer och träl	14
1.5.2 Definition av slav och träl	15
1.5.3 Maktförhållanden	15
1.5.4 Frivillighet	16
2. BAKGRUND. BELÄGGEN FÖR TRÄLGRAVAR	17
2.1 Kriterier för påvisandet av trälgravar och källkritisk diskussion	17
2.1.1 Problematiken med brandgravskicket och fördelningen av gravgåvor	17
2.1.2 Bollstanäsgraven, Älgmannen från Birka och andra exempel	19
2.1.3 Problematiken med kriteriet för trälgravar; den ovarsamma hanteringen	21
2.2 Presentation av de skriftliga källorna och källkritisk diskussion	21
2.2.1 Ibn Fadlans reseskildring	22
2.2.2 Den äldre Eddan. Det korta kvädet om Sigurd & Första kvädet om Gudrun	22
2.2.3 Völsungasagan; Det korta kvädet om Sigurd	23
2.2.4 Landnámabók och historien om Ásmundúr	23
2.2.5 Götriks eller Gautreks saga	23
2.2.6 Källkritik i samband med Ibn Fadlans reseskildring	24
2.2.7 Källkritik i samband med de isländska källorna och fornaldarsagor	25
2.3 Sammanfattning av kapitel 2	26
3. TRÄLENS FÖRUTSÄTTNINGAR	27
3.1 Källkritik i samband med landskapslagarna	27
3.2 Trälens sociala roll	28
3.3 Trälen, ägarens lösöre. Ägarens rätt över trälens liv och död	28
3.4 Ägarens och samhällets syn på trälen	29
4. MAKTFÖRHÅLLET	30
4.1 Trälen som prestigegåva	30
4.2 De symboliska instrumenten och trälens frivilliga val	31
4.2.1 Det vackra gröna paradiset	31
4.2.2 Hoppet om ett bättre liv	32
4.2.3 Trälens roll som medium för överförandet av livskraft	32
4.2.4 Trälinnans roll som ”substituthustru”	33

5. DISKUSSION KRING TRÄLENS FRIVILLIGHET OCH OFRIVILLIGHET	34
5.1 Underkastelsens effekter; Makt, ära och heder	34
5.2 Underkastelsens effekter; Lojalitet, förtroende och plikt	35
5.3."Play fool to catch wise"	36
6. SLUTSATS	38
7. AVSLUTANDE DISKUSSION	39
8. SAMMANFATTNING	41
9. BIBLIOGRAFI	42
11. BILAGOR	48

1. INLEDNING

Ibn Fadlan c:a 920 e.Kr

87. Det sades mig, att de [rusen] med sina hövdingar har åtskilligt för sig vid deras bortgång, och det minsta är då likbränningen[...]. Om det rör sig om en rik man så samlar de ihop hans förmögenhet och delar den i tre delar- en tredjedel för hans familj, en tredje del för att skära till hans liksvepning och en tredjedel till att brygga öl, som de skall dricka då hans slavinna dödar sig och blir bränd tillsammans med sin herre[...]. När en av deras stormän avlider, frågar man deras slavinnor och slavar: "Vem av Er skall dö med honom?"-Jag! svarar en av dem, och när man sagt detta är det en plikt och ingen återvändo finnes, skulle man försöka, så tillåts man inte. Det är mestadels slavkvinnor som åtar sig detta.

88. Så snart den man jag talat om hade dött, frågade man slavkvinnorna: "Vem skall dö med honom?" En av dem svarade: "Jag". Då överlämnar man henne åt två slavkvinnor, som bevakar henne och följer henne vart hon går, ja, de tvättar hennes fötter med egna händer. Under tiden tar de hand om den döde och skär till hans kläder och gör i ordning allt han behöver. Och slavkvinnan dricker och sjunger varje dag, glad och uppsluppen.

89. [...]Men den slavkvinnan, som ville låta sig dödas, gick fram och tillbaka och steg in i det ena tältet efter det andra och tältets ägare låg med henne och sade till henne: "Hälsa din herre att detta har jag gjort av kärlek till honom!"(Wikander 1978:67; Mina understrykningar).

Ovanstående textrader ur den arabiske diplomaten Ibn Fadlans reseskildring väcker tänkvärda frågor kring trälens tankar inför att följa sin ägare i graven. I vissa flergravar daterade till yngre järnålder talar gravkontexterna för att det rör sig om trälar som har begravts tillsammans med sina ägare. Att individerna i många fall har utsatts för grovt våld har gjort att trälens frivillighet i samband med begravningen har ifrågasatts. I en vendeltida grav i Bollstanäs, Uppland, har en man i 20-40 åldern fått gravgåvor med sig inför sista vilan. Man har bland annat påträffat keramikgods, järnföremål, ben av häst, get, fågel. Samt två individer vilka man har tolkat som ihjälslagna trälar (Hemmendorff 1984:5ff). Frågetecknen kring trälens "frivilliga val" ger upphov till intressanta följdfrågor, vilka jag avser behandla i denna uppsats.

1.1. Syfte och problemställning

De skriftliga källorna² används som de främsta beläggen för att man under den yngre järnåldern i Norden lät döda ofria individer och begrava dem tillsammans med sina ägare. Det framgår av vissa av dessa källor att trälen skulle ha gått i graven frivilligt. Inom arkeologin har man med det skriftliga materialet som underlag tolkat vissa gravar som trälgravar³. Med hänsyn till trälens maktlösa position i samhället, och framför allt våldet som tillfogats individerna i trälgravarna, har man ifrågasatt trälens frivillighet i samband med begravningen. Syftet med denna studie är främst att bidra till förståelse kring trälens roll och förutsättningar. För att undvika att gå i gamla tolkningsfällor bör nya vägar prövas för att uppnå kunskap och förståelse. Det är genom att se till maktförhållandet mellan ägare och träl jag önskar röja dessa vägar. Genom att resonera kring vad begreppet frivillighet egentligen kan ha inneburit för trälen, önskar jag på så sätt skapa en mer dynamisk bild av trälens funktion i samband med begravningen.

Min problemformulering utgörs av följande frågor;

Kan trälen ha gått i graven frivilligt med ägaren, och i så fall varför?

- Hur bör trälens frivillighet definieras?
- Vilka skriftliga och arkeologiska belägg ligger till grund för tolkningen av trälgravar?
- Hur kan maktförhållandet mellan ägaren och trälen ha gestaltat sig i sammanhanget?
- Är det möjligt att socialpsykologiska aspekter av maktförhållandet kan nyttjas för att bidra till insikt i trälens förutsättningar i samband med ägarens begravning?

1.2 Forskningshistorik

I takt med att nya trender uppstått inom den arkeologiska och historiska forskningen under de senaste fyrtio åren, har det nordiska slaveriet behandlats i en rad grundläggande studier. Clara Nevéus presenterar i sin avhandling (1974) trälarnas situation utifrån lagtexter, brev och

---

² Ibn Fadlans reseskildring, Det korta kvädet om Sigurd, Götriks Saga och berättelsen om Asmundúr

³ Med trälgravar avses gravar som tolkats innehålla trälare som begravts tillsammans med sina ägare

testamenten. Därmed har Nevéus bidragit med en viktig sammanställning av trälarnas sociala och juridiska ställning i samhället. Thomas Lindkvist avhandlar några år senare i en undersökning (1979), sambandet mellan landboväsendets⁴ uppkomst och träldomens försvinnande; en fråga som har återkommit i senare undersökningar (Lindkvist 2003; Iversen 2003). Inom forskningen har man även diskuterat vilken roll träldomen har spelat för historieskrivningen utifrån ekonomiska och sociala aspekter (se t.ex. Karras 1988; Olsson 1990; Iversen 1994), och försökt att klarlägga livegenskapens betydelse på en bredare front. Det har förekommit undersökningar kring ortnamn, etymologisk-semantiska analyser och studier av trälur utifrån arkeologiska belägg som husstrukturer och gravmaterial. Man har dessutom tagit hänsyn till ett förändrat internationellt forskningsläge (Lindkvist & Myrdal 2003).

Torun Zachrisson (2003) vill uppmärksamma att det saknas forskning som försöker se järnålderns nordiska samhälle ur trälarnas perspektiv. Zachrisson belyser i en artikel Grimstagraven, även kallad Bollstanäsgraven som beskrivs i inledningen till denna undersökning, och har för avsikt att diskutera gårdarna i Grimsta som skulle kunna knytas till graven. På så sätt önskar hon ”synliggöra” trälarna.

Genom att belysa trälarna i det förhistoriska Norden utifrån de förmodade trälgravar som påträffats, tar Zachrisson ett steg i den riktning jag avser styra min frågeställning. Vad jag finner intressant är hur man tidigare resonerat kring vad de skriftliga källorna antyder; att trälarna hade ett val inför att gå i graven med ägaren. Zachrisson hävdar att det i vissa gravar finns människor som ”helt tydligt inte gått en frivillig död till mötes”, och ger förklaringen att trälarna troligtvis har dödat för att tjäna som prestigefylld gravgåva (Zachrisson 2003: 90). Trots att Zachrisson i sin artikel efterlyser studier som belyser träldomen ur trälarnas perspektiv väljer hon själv att inte resonera vidare kring trälens valmöjligheter, som uppenbarligen skiljer sig vad gäller arkeologiskt och skriftligt material. I en annan artikel gör Anton Seiler en sammanfattning av trälgravar i Sverige, och hur det är möjligt att se spår av träldomen i gravmaterialet. Seiler lägger fram en liknande förklaring; att trälarna troligtvis har

---

⁴ Landbo; Icke-ägande bönder, som mot en avgift brukade jord som tillhörde kronan eller andra bönder (Internetkälla 2) .

deponerats som en del av gravgodset, för att tjäna samma syfte som offrade djur och föremål (Seiler 2003:78). Även Seiler lämnar diskussionen kring trälens valmöjligheter orörd, trots att han som ett skriftligt belägg för att det är möjligt att påvisa trälgravar nämner Ibn Fadlans reseskildring där ”en ung trälinna anmälde sig frivilligt för att följa sin herre i graven [...]” (Seiler 2003:77). Ett förtydligande förefaller överflödigt; att ägaren hade makt att låta döda slaven i samband med sin begravning verkar underförstått förklara att valet inte behöver ha varit ”frivilligt”. Jag finner dock att en definition av frivillighet och ofrivillighet saknas i resonemanget.

Nina Olivia De Geer (2002) riktar kritik mot vissa motiv som har framförts till slavflickans frivillighet i Ibn Fadlans resebeskrivning, vilka hon anser har blivit “[...] en beskrivande struktur av manlig makt inom sexualiteten”. De Geer finner det inte verklighetstroget att flickan ” [...] gärna frivilligt offrade sig [...]” och inte heller att hon ”gladeligen skulle ha ingått sexuellt umgänge med hela stammens män [...]”. Detta, resonerar hon, ter sig inte verklighetstroget; en slav hade snarare inte rätt att uttrycka sin fria vilja, eftersom de vid denna tid betraktades som icke-människor. Om hela offerceremonin baserade sig på frivillighet, hade kanske inte just en träl behövt möta döden (De Geer 2002:21f). De Geers konstaterande, är vad min undersökning kommer att vidareutveckla. Jag vill föra en diskussion kring de alternativ som lagts fram till slavens valmöjlighet i samband med sin ägares begravning. Vad definierar egentligen frivillighet för en slav som av sin omgivning har fråntagits rätten till egen fri vilja? Ingen tydlig definition har inom någon tidigare undersökning gjorts av dessa begrepp i samband med tolkningar av trälgravar och motiven till trälens fria vilja.

Då ingen studie har behandlat frågeställningen som ligger till grund för detta arbete, bryter jag ny mark och letar nya angreppssätt. Inom modern slaveriforskning på internationell nivå har inte juridiska eller ekonomiska kriterier ansetts tillräckliga för att definiera slaveriet (se Lindkvist & Myrdal 2003). Orlando Patterson, historiskt inriktad sociolog, behandlar i *Slavery and Social Death* (1982) slaveriet i en komparativ studie mellan olika moderna och förhistoriska slavsamhällen, där han också inkluderar det förhistoriska Skandinavien. Patterson har för avsikt att definiera och göra en empirisk undersökning av slaveriets natur och inre dynamik, samt de elementära mönstren för hur slaveriet kan uppstå. Hans

undersökning har kunnat bidra till nya viktiga infallsvinklar till föreliggande analys.

Pattersons teori presenteras i avsnitt 1.5.

1.2.1 Trälgravar och källkritik

Inom den arkeologiska forskningen verkar den allmänna uppfattningen vara att det inte råder några tvivel om att dödandet av trälarna i samband med begravningar har förekommit under förhistorisk tid i Skandinavien. Man har främst hänvisat till *Ibn Fadlans reseskildring* och *Det korta Sigurdkvädet* i Den äldre eddan (se t.ex. Hemmendorff 1984; Holmqvist-Olausson 1990:178; Nordenstorm 1994; Sten & Vretemark 1988:149). Även om Ibn Fadlan som litterärt underlag för historieskrivningen har betraktats annorlunda jämfört med de isländska källorna eftersom detta är en ögonvittnesskildring (se t.ex. Herdal 1969:77; Ström 2005:213), anser de flesta idag att denna text liksom de isländska källorna bör fungera som komplement till ett stumt material och inget annat (se t.ex. Harding-Sørensen 1979:11; De Geer 2002:28f; Nordström 2007: 307).

Jag finner emellertid att det är mer regel än undantag att källkritiken mer eller mindre uteblir då man sätter dessa texter i relation till de förmodade trälgravarna (se t.ex. Hemmendorff 1984; Nordenstorm 1994; Sten & Vretemark 1988). I tolkningen av trälgraven ”Älmannen” från Birka hänvisar Lena Holmqvist-Olausson till Ibn Fadlan och Det korta kvädet om Sigurd som så ofta omnämnda att hon inte finner anledning att behandla dem i sin artikel. Hon hänvisar därför till tidigare forskning (Holmqvist-Olausson 1990:178). En vidare diskussion kring dessa källor förefaller överflödig, och källkritiken anses av allt att döma tillräckligt väl etablerad. Då man undersöker motivet bakom dödandet av trälarna i samband med ägarens begravning uteblir diskussionen i samband med de skriftliga källorna och källkritiken i samband med dessa. Jag finner det därför nödvändigt att skapa ett tydligt utgångsläge för undersökningen; vad ligger teoretiskt sett till grund för tolkningen av trälgravar?

1.3 Metod

Teoretiskt sett avser analysen de områden där betydande uppgifter om trälarna som dödats i samband med ägarens begravningsceremoni nämns i textbaserade källor, och där man tror sig hitta tydligast spår av trälarna i det arkeologiska gravmaterialet (se avsnitt 1.4). Tidsmässigt avser arbetet c:a 700-900 e.Kr, som täcker in dateringen av källmaterialet. Undersökningen

skall ses som uppdelad i två delar. I arbetets första bakgrundskapitel ges en presentation och källkritisk genomgång av det skriftliga och arkeologiska material som ligger till grund för tolkningen av trälgravar. Detta för att skapa ett tydligt utgångsläge för uppsatsen. För att bearbeta arbetets frågeställning söker jag sedan de relevanta faktorer i det förhistoriska samhället som kan ge en förklaring till varför trälarna föreställs ha agerat som de gjorde i det skriftliga materialet. Det frivilliga valet undersöks således främst genom en studie av de textpassager och situationer i källmaterialet där trälarnas förhållanden och ägarnas maktutövande skildras. Genom att sätta detta resultat i relation till en undersökning kring slavens situation, kommer jag att värdera och omvärdera tankarna kring trälens roll och valmöjligheter i samband med sin ägares död.

1.4 Källkritik, material och avgränsning

Det största problemet vid studier av den aktuella perioden är det sparsamma källmaterialet, både vad gäller skriftliga och arkeologiska belägg. Bristen på tillförlitliga uppgifter gör att en stor del av denna studie med nödvändighet måste grunda sig på antaganden utifrån mer eller mindre tillförlitliga indicier (Olsson 1990: 2). Eftersom jag språkligt inte har möjlighet att bedriva primärforskning av varken de arabiska källorna, medeltida lagar, eller de isländska källorna förlitar jag mig ofta på andra författares kommentarer och tolkningar vilket försvårar stringensen i de antaganden jag gör. Erik Brate (2001), Inge Knutsson (1991), Mats Malm (1990) och Sveinbjörn Rafnssons (1974) har använts för de svenska och danska översättningarna av originalverken. Clara Nevús avhandling (1974) behandlar trälarna i lagmaterialet, och Stig Wikanders (1979) översättning har primärt använts för översättningen av Ibn Fadlans reseskildring. I det enda översiktsverket över slaveriet i Skandinavien (1988) breddar Ruth Mazo Karras diskussionen kring trälgravar genom att uppmärksamma trälens utsatta roll i samhället och förhållandet till ägaren utifrån de medeltida lagarna och de isländska källorna. Leif Nordenstorm (1994) har främjat denna studie då han belyser gravritualerna ur ett religionshistoriskt perspektiv.

Tydligast belägg för trälgravar har påträffats i Sverige och Danmark, även om dödandet av trälrar troligtvis även har förekommit i Norge (Engdahl 1990:42) och på de Brittiska öarna (Karras 1988:72). De isländska dikterna är troligtvis tillkomna på Island eller västra Norge under 800-1000-talet. Inga belägg, varken skriftliga eller arkeologiska räknas dock som starka

nog för att indikera att det skulle vara kutym att trälar begravdes i samband med sin ägares begravning på Island (Karras 1988:212). Inte heller vid Volgaområdet har man andra belägg för dödandet av trälar vid begravningar än Ibn Fadlans reseskildring. Ibn Fadlan som källa har ifrågasatts som lämplig källa i Nordiska⁵ sammanhang. Den allmänna diskussionen utgår emellertid idag ifrån att reseskildringen kan spegla skandinaviska traditioner om än under reformerade former (se avsnitt 2.2.7). Jag menar att denna källa ändå kan tillämpas i en allmän diskussion kring trälens frivillighet.

Jag är medveten om att en generalisering av de utbredda geografiska regioner⁶ som inbegriper denna undersökning medför problematik. Arbetets frågeställning kräver dock inte en genomgripande undersökning av samtliga områden där dödandet av trälar kan ha förekommit. Ingen total uppskattning om antalet trälgravar tidigare har gjorts, kanske främst på grund av att källkritiken i samband med påvisandet av trälgravar utgör ett stort problem (se avsnitt 2.1). En statistisk värdering av företeelsen att döda trälar vid ägarens begravning förefaller emellertid intressant, och frågan kan lämnas till ett arbete av större omfattning. För att få en översikt över det arkeologiska materialet och kriterier för trälgravar har jag främst utgått ifrån Kerstin Engdahls (1990) studie kring trälgravar och människooffer, och Ruth Mazo Karras (1988) och Anton Seilers (2003) undersökningar.

Bollstanäsgraven som nämns i arbetets inledning och en tidigvikingatida grav som kommit att kallas ”Älgmannen” från Birka är de mest uppmärksammade trälgravarna i Sverige, och nämns ofta i senare undersökningar (se t.ex. Nordenstorm 1994; Seiler 2003; Zachrisson 2003). Dessa gravar har utgjort bra exempel för det arkeologiska källmaterialet, eftersom de uppfyller samtliga av de kriterier som krävs för tolkningen av trälgravar⁷. Jag har främst använt mig av ansvariga arkeologer, Ove Hemmendorff (1984) och Lena Holmqvist-

---

⁵ Med det nordiska sammanhanget avses i detta fall Sverige, Norge, Danmark och Island

⁶ Dessa områden inkluderar sammanfattningsvis Sverige, Danmark, Norge, Island, Storbritannien och Ryssland

⁷ Det arkeologiska materialet och de litterära källorna ger dessutom belägg för ett kontaktnät och därmed kulturellt utbyte mellan de östra delarna av Sverige vis à vis baltländerna och arabvärlden (Sawyer 2001:1, 14ff). Detta gör att Ibn Fadlans reseskildring, som beskriver en rus begravning (troligtvis med ursprunglig härkomst från Mälardalen) förefaller mest relevant för just detta område.

Olaussons (1990) sammanfattning och tolkningar av dessa gravar.

1.5 Teoretisk utgångspunkt

Min diskussion kring maktförhållandet mellan ägaren och trälen och trälens fria vilja utgår från Orlando Pattersons (1982) komparativa studie av slavsamhällen, då den möjliggör en studie av trälens valmöjligheter utifrån ett socialpsykologiskt perspektiv, och sätter trälens situation i relation till den antropologiska forskningen av slavsamhällen. Mitt angreppssätt för att bredda aspekterna kring trälens valmöjligheter i samband med begravningen, är att undersöka vilka faktorer som fick trälen att gå i graven med ägaren. Pattersons analys undersöker samhällen där slaveriet har spelat olika betydande roller, och slavsamhällen som skiljer sig i både tid och rum. Medveten om problematiken med att generalisera kulturer som skiljer sig så väsentligt tidsmässigt och rumsligt, har Patterson med sin empiriska undersökning gjort det möjligt att utarbeta teorier som kan appliceras på slavsamhällen gällande slaveriets natur och inre dynamik, och de elementära mönstren för hur slaveriet kan uppstå. Då jag har Pattersons strukturalistiska perspektiv som utgångspunkt, skapar detta förutsättningar för att förstå enskilda fall mot en kulturell övergripande maktstruktur, som i detta fall illustrerades genom ägarens begravning. Att trälen gick i graven med sin ägare skulle kunna ses som ett led i de maktutövanden som stukturen möjliggör.

1.5.1 Definition av människooffer och träl

Leif Nordenstorm (1994) resonerar att trälarna hellre bör hänvisas till som dödade än offer eftersom trälarna kan ha tjänat en annan roll än den som offer⁸ till en gudom i syfte att skapa ett band mellan människa och gudom. Han baserar dessa argument på att de skriftliga källorna inte ger belägg för att trälarna skulle vara offer till någon gud. Dessutom, menar han, är dödandet av människor en ritual som väsentligt skiljer sig från offer. Trälarna begravdes troligtvis som en del av ägarens gravgods i syfte att tjäna denne i livet efter detta (Nordenstorm 1994 275f). Det går emellertid inte att utesluta att trälarnas roll var den som offergåva. Kanske uppfyllde trälarna flera syften, att både tjäna som offer till gudarna och

---

⁸ Ett offer kan definieras som "[...] en kultisk handling varigenom något frambärs åt en gudomlighet, som föda eller som gåva" (Internetkälla 3).

prestigegåva för att visa familjens status och legitimering av makten i samhället. Jag har valt att inte använda mig av benämningen människooffer och talar om trälarna som *dödade* för att inta en neutral ställning i denna undersökning.

1.5.2 Definition av träl och slav

Träldom har använts som en benämning för det slaveri som förekom i det Nordiska förhistoriska samhället (Internetkälla 4). Definitionen av slav och träl är således densamma. Eftersom ofria i Norden oftast refereras till som trälarna eller slavar i den vetenskapliga litteraturen kommer jag att använda mig av dessa begrepp i undersökningen. Följande definitionssatser utgör den grund mot vilken förhållandet mellan träl och ägare baseras i detta arbete. I stora drag kan skiljelinjen mellan den fria och den ofria individen sägas vara slavens sociala status som släktlös "outsider" och slavens legala status som egendom. Slaven är socialt död (Finley 1980:72ff). Genom att frånta slaven sina rättigheter; rätten till egendom, rätten att bilda familj, och genom att göra slaven till egendom kapades slavens band till sina rötter och samhällets gemenskap. Orlando Patterson argumenterar för en socialpsykologisk aspekt då han studerar tvångets och underkastelsens effekter på människor. Slaven har blivit ifråntagen sin integritet och saknar socialt existensberättigande utan sin herre. Patterson beskriver även slaven som en levande död, en person som har sparats istället för att gå en våldsam död till mötes (Patterson 1982:5, 9f, 38f, 66).

1.5.3 Maktförhållanden

Patterson menar att källan till ägarens maktbefogenhet kan spåras i den totala komplexitet av normer, värderingar, idéer och beteendemönster som mycket kortfattat kan kallas kultur. Patterson undersöker hur ägaren kunde legitimera makten över slaven genom att kontrollera lämpliga symboliska instrument inom detta omfattande kulturbegrepp. Han använder sig av vad han kallar "authority as symbolic control", för att beskriva vad som krävs för att förvärva makt. Patterson menar, att för att transformera maktutövandet till en norm måste maktutövaren, ägaren i det här fallet, kunna kontrollera, eller åtminstone manipulera, lämpliga symboliska instrument. Dessa symboler kan redan existera i samhället, alternativt krävs skapandet av nya. På det intellektuella planet förklaras en viss företeelse genom de ofta mytiska, symboliska tankarna. På det sociala planet utövas de symboliska tankarna genom ceremoniella och rituella handlingar. "[...] authority rests in the control of those private and

public symbols and ritual processes that induce (and seduce) people to obey because they feel satisfied and dutiful when they do so” (Patterson 1982:2, 37).

Inte enbart våld eller hot om våld kan utifrån detta resonemang ha hindrat trälen från att göra uppror från slaveriet och mot sin ägare. Även underkuvelsens och tvångets effekter, och slavens totala maktlöshet utifrån flera perspektiv ger en värdefull dynamisk insikt i förhållandet mellan ägare och träl. Vad som förefaller intressant för min frågeställning är således att undersöka om ägaren i det förhistoriska samhället kunde legitimera makten över sin träl så till vida att det skulle ha fått denne att lyda och frivilligt gå i graven tillsammans med sin ägare utifrån sociala, psykologiska aspekter, och/eller utifrån kulturella konventioner. Med sociala aspekter menas hur utövandet eller hotet om våld kunde få någon att lyda. Det psykologiska inflytandet innefattar maktutövarens möjlighet att manipulera en annan persons intressen och få denne att acceptera sin situation som slav. Slutligen avser de kulturella möjligheterna att omvandla makten till en norm och lydnaden till plikt, d.v.s. att underordningen legitimeras (Patterson 1982:1f). Väsentligt för undersökningen blir att se vilka av dessa aspekter som präglade förhållandet mellan slav och ägare, samt hur detta gestaltade sig.

1.5.4 Frivillighet

SAOB förklarar frivillighet som en handling som utförs av fri vilja och därmed utan tvång (Internetkälla 5). Enligt NE kan den fria viljan förklara att individen efter eget beslut har åtagit sig ett visst uppdrag (Internetkälla 6). Således kan frivillighet användas i dessa sammanhang; slavflickan i Ibn Fadlans reseskildring begravdes tillsammans med sin ägare för att hon efter eget beslut skulle ha valt att gå i graven. Handlingen kan klassas som självmord eftersom trälen berövar sig själv livet (Internetkälla 7). Beslutet behöver dock för den delen inte enligt tidigare nämnda definitioner av vad som utgör en slav vara frivilligt i samma bemärkelse. Maktförhållandet mellan ägare och slav försvårar definitionen av frivillighet i samband med slaveri, eftersom slaven är totalt maktlös, och i praktiken inte berättigad att ha en egen fri vilja. Att avgöra om människan har en fri vilja eller inte är ett av filosofins huvudproblem. Jag utgår i denna studie från slavens möjligheter att utöva den fria viljan. För att en handling skall kunna kategoriseras som utförd av fri vilja, krävs i enlighet med slavens förutsättningar, att den utförs utan att några tecken på maktutövande kan urskiljas.

Tolkningen att trälarna har mött döden ofrivilligt baseras på trälens maktlöshet i samhället och gentemot ägaren, vilket har satts i relation till att individerna tycks ha berövats livet på ett våldsamt sätt (se t.ex. Nordenstorm 1994 272f; Karras 1988:73-121).

2. BAKGRUND. BELÄGGEN FÖR TRÄLGRAVAR

En diskussion kring de arkeologiska beläggen och de skriftliga källorna följer för att skapa en tydlig bild av vad man tidigare har grundat beläggen för trälgravar och trälens frivillighet och ofrivillighet på.

2.1 Kriterier för påvisandet av trälgravar och källkritisk diskussion

Tre karakteristiska drag för trälgravar skall nämnas; två eller fler individer kan urskiljas, fördelningen av gravgåvor, och/eller att åtminstone ett av skelettens läge och tillstånd tyder på ovarsam hantering innan döden (Engdahl 1990: 3-21). Vad gäller de skriftliga källornas berättelser (c:a 700-900 e.Kr, se avsnitt 2.2), som ger belägg för dödandet av trälare, stämmer dessa tidsmässigt väl med de dubbelgravar som tolkats som trälgravar. Dödande av trälare i samband med ägarens begravning, har troligtvis främst varit förbehållet de högre samhällsskikten, med tanke på det rikare gravgods som ofta påträffas tillsammans med ägaren (Karras 1988:73, 80; Engdahl 1990:3,14f, 17,21).

Företeelsen att begrava trälare tillsammans med sina ägare, har förmodligen inte varit en utbredd företeelse i Mälardalen. Inte heller i Norge, Danmark eller på de brittiska öarna verkar fenomenet ha varit särskilt omfattande (Karras 1988:73; Engdahl 1990:3,17,21). Det är emellertid problematiskt att uppskatta i vilken utsträckning dödandet av trälare har förekommit, eftersom endast ett fåtal gravar uppvisar ”tydliga” spår, dvs. kriterier för att det rör sig om trälgravar. Dessa kriterier innebär dessutom, som undersökningen kommer att visa, vissa källkritiska aspekter.

2.1.1 Problematiken med brandgravskicket och fördelningen av gravgåvor.

Bevarandegraden av ben och föremål utgör ett stort problem för påvisandet av trälgravar. Av

naturliga skäl försvåras tolkningen av gravkontexterna då brandgravskicket var förhärskande i olika delar av Skandinavien under yngre järnålder⁹ (Svanberg 2003:143–147). Ett gravbål kan dessutom ha använts vid flera tillfällen, och resterna av ett tidigare gravbål kan ha följt med i nästa grav (Sigvallius 1994: 29ff, 131). Seden att begrava de döda obrända jämsides med brandgravskicket förekom under hela järnåldern (Engdahl 1990:14). Det finns belägg för en rådande föreställning om färden till ett dödsrike bortom det jordiska, genom att man har låtit kremera kvarlevorna, men också för att den döde förmodades leva kvar i gravhögen (Nordenstorm 1994:271).

I kremationsgravar är det enda sättet att påvisa förekomsten av trälgravar fördelningen av gravgåvor. Osteologiska analyser av över 400 gravar i Mälardalen där man kremerat kropparna, har visat att endast 4 av dessa skulle kunna betraktas som trälgravar (Seiler 2003:79). Vad gäller fördelningen/avsaknaden av gravgåvor, framhåller Anton Seiler (2003) att det i Ibn Fadlans reseskildring framgår att slavflickan bar flera armband, som hon fick under begravningsceremonin. Han lägger fram detta påstående som ett argument för att även trälarna kan ha ägt någon form av lös egendom och att det därför medför ytterligare tolkningsproblem¹⁰. De brandgravar där en man och en kvinna kan påvisas, och där gravgåvorna kan anknytas till båda individerna i graven brukar i regel tolkas som änkebränningsgravar¹¹ (Seiler 2003:79f).

”Säkrast” spår efter trälarna anser man sig kunna skönja i gravar där individerna har lämnats obrända. Seden att begrava kropparna i obränt tillstånd blev allt vanligare i östra Mellansverige vid slutet av vikingatiden, då kristendomen började träda i kraft (Seiler 2003:78f). Två exempel från Mälardalen skall nämnas, som visar ”tydliga” belägg för

---

⁹ Brandgravskicket har till exempel varit vanligare i Sydskandinaviska områden än i övriga Skandinaviska gravkontexter (Svanberg 2003:143-147).

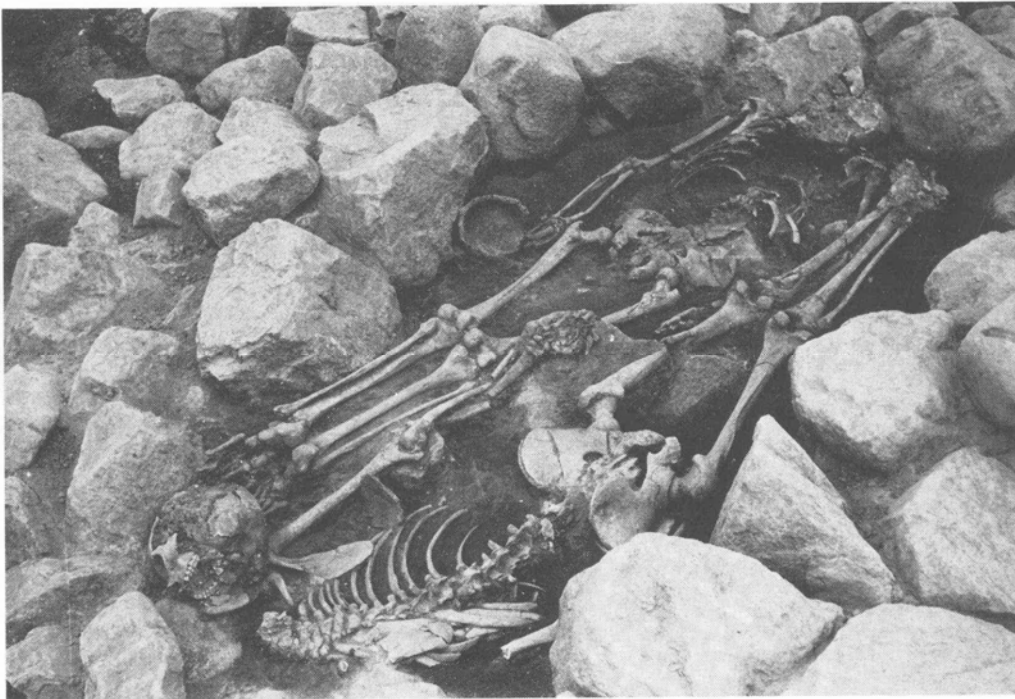
¹⁰ Jag vill uppmärksamma att Seilers grunder inte håller i just detta avseende, eftersom Ibn Fadlan lite längre fram i texten nämner att flickan tog av sig sina armband och fotprydnader och gav dem till ”Dödsängeln” innan hon dödades (Wikander 1978:68). Det går emellertid inte att utesluta möjligheten att trälarna kan ha begravts med gravgåvor.

¹¹ Inga ”säkra” gravar har påträffats, men sagolitteraturen ger särskilt stöd för att änkor skall ha begått självmord, eller för att man har dödat änkor vid deras makars begravning (Shetelig 1910:194ff)

trälgravar (se nedan).

2.1.2 Bollstanäsgraven och "Älgmannen" från Birka

I Bollstanäs, Fresta socken hittades på 80-talet en brandgrav daterad till 700-talet. Man har senare påträffat ett antal dubbelgravar i området, men inga av dessa tolkats som trälgravar. I stenläggningens mitt påträffades två halshuggna män, liggande framstupa och skavfötters. Den osteologiska undersökningen visade att männen var c:a 17-22, resp. 20-40 år gamla. Den ene mannen hade tillfogats en dödande krosskada på kraniets nacksida. Det andra kraniet hade blivit så skadat efter gravsättningen att det var omöjligt att avgöra om mannen hade fått samma skada. Skeletten låg inbäddade i ett kraftigt brandlager, som av analyserna visade sig innehålla kvarlevorna av ytterligare en man, c:a 20-40 år, vissa personliga föremål, samt ben av häst, hund och rovfågel. Arkeologen Ove Hemmendorff argumenterade för att graven kan tolkas som två följeslagare, trälrar som har offerats till högre makter i samband med sin herres begravning (Hemmendorff 1984:5ff).

Fig.1. Bollstanäsgraven, även kallad Grimstagraven (Hemmendorff 1984:6).

Sommaren 1988 påträffades i Björkö, i Adelsö socken en grav från tidig vikingatid. I denna fann man två individer av manligt kön, varav den ena, ca 20-30 år gammal låg i en förvriden onaturlig ställning delvis liggande över det andra. Huvudet hade skiljts från kroppen, men på vilket sätt var oklart eftersom kotorna var i dåligt skick. Pga. att inga gravgåvor kunde anknytas till mannen, och framför allt den onaturliga förvridna ställning han låg i, tolkade arkeologen Lena Holmqvist-Olausson att graven troligtvis innehöll en träl som begravts tillsammans med sin ägare. Den andra mannen, ca 40-50 år, låg i en mer naturlig ställning, och hade fått en vapenutrustning och ytterligare några enstaka personliga föremål; däribland ett älghorn, som gjorde mannen berömd som "Älgmannen" från Birka (Lena Holmqvist-Olausson 1990:176ff, 181).

Fig 1.

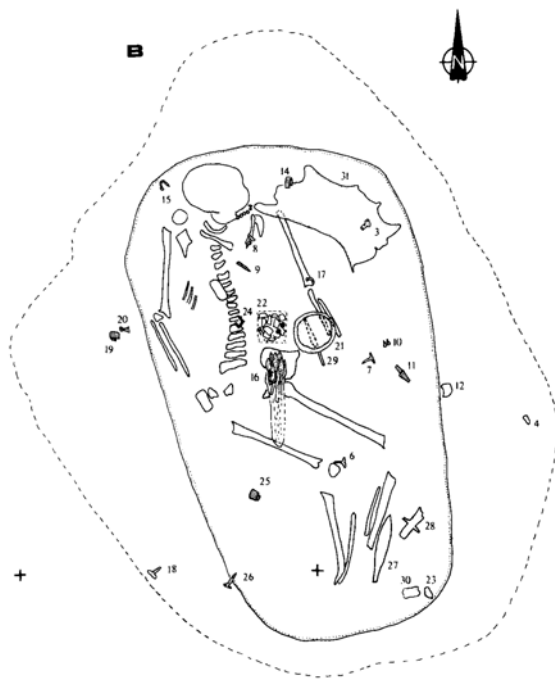

Fig 2.

Fig 1 och 2. Planen till vänster visar den individ som kommit att kallas "Älgmannen" och några av de många gravfynd som kunde knytas till mannen. Planen till höger visar "Älgmannen" tillsammans med en individ liggandes i en förvriden onaturlig ställning, som tolkades som mannens träl. (Holmqvist-Olausson 1990:176f).

Liknande exempel på hur individerna i förmodade trälgravar har gått en våldsam död till mötes finns belagda (Nordenstorm 1994:266f). Som nästa avsnitt visar följer emellertid vissa

källkritiska aspekter i samband med att individerna i dessa gravar har behandlats ovarsamt och kriteriet för trälgravar och därmed trälens ofrivillighet.

2.1.3 Problematiken med kriteriet för trälgravar; den ovarsamma hanteringen av kroppen

Leif Nordenstorm (1994) menar att eftersom de förmodade trälarna uppvisar spår av tortyr, halshuggning, våldsamma slag, lemlästning, och pga. att de ibland har bakbundits osv., finns ingenting som tyder på någon frivillig död (Nordenstorm 1994:266). Kriteriet för trälgravar, och att trälarna kan ha mött en ofrivillig död utifrån att de gått en våldsam död till mötes problematiseras emellertid, då möjligheten finns att individer som nära tidsmässigt dött i krig eller i en olycka har begravts tillsammans (Engdahl 1990s 15; Seiler 2003:77ff).

Sammanhanget kräver dessutom en vidare diskussion kring människooffer. Thietmar av Merseberg och Adam av Bremen beskriver hur nordborna offrade människor till de hedniska gudarna vid Lejre, Danmark och vid templet i Gamla Uppsala under 1000-talet e.Kr. Även Ibn Rusta, en arabisk krönikör som verkade vid samma tid som Ibn Fadlan beskriver hur rusen under 900-talet skall ha offrat människor genom att hänga dem (Karras 1988:71; Ohlmarks 1983:173).

Brandgravskicket och avsaknaden av bevis utgör nästa källkritiska punkt. I slutet av Ibn Fadlans redogörelse får läsaren ta del av hur två män stryper slavflickan, samtidigt som en äldre kvinna, som enligt Fadlan kallades Dödsängeln, sticker en kniv mellan hennes revben. De bränner sedan skeppet med hövdingen och flickan, och över resterna bygger man en gravhög (Warmind 1995:136f). Om man skulle ha tur att hitta flickans kvarlevor, och även om hon inte hade blivit kremerad, hade skadorna hon tillfogades inte synts i det arkeologiska materialet (Parker-Pearson 2001:3).

2.2 Presentation av de skriftliga källorna och källkritisk diskussion

Följande skriftliga källor ligger till grund för tolkningen av trälgravar och vad som har givit upphov till spekulationer kring trälens frivilliga alternativt ofrivilliga val.

2.2.1 Ibn Fadlans reseskildring

I Ibn Fadlans reseskildring från 921-22 e.Kr ingår en ögonvittnesskildring av en rus begravning vid floden Volga i Ryssland, under vilken en slavflicka dödas för att följa sin herre i livet efter detta. Av texten att döma har flickan ett val, och hon går frivilligt i graven med sin herre¹².

2.2.2 Den äldre Eddan. Det korta kvädet om Sigurd & Första kvädet om Gudrun

I *Första kvädet om Gudrun* berättas hur Brynhild inte ville leva efter sin älskade Sigurds död, och lät döda sina åtta trälar och fem trälinnor. Historien berättas utförligare i *Det korta kvädet om Sigurd* (Brate 2004:214, 223f).

Hon [Brynhild] såg sig om på allt sitt gods, på tärnorna, som dödats, och trälkvinnorna, drog guldbrynjan på, var ej glad ihåg, innan hon sig sårade med svärdets . egg. Nu gånge de i döden, som guld vilja mottaga av mig och mindre gåvor. Jag giver envar ett gyllene halssmycke [...] lysande kläder'. [...] på samma gång svar de gåvo: 'Nog liv ha förlorats, leva vi skola; tärnorna¹³ få göra dig tillräcklig heder'. Länge tänkte linklädd kvinna ung till åren, och orden talte: ' Jag vill ej, att någon nödbjuden . och trögt livet för vår skull förlora skall. Dock brinna på bålet över benen av eder färre skatter, då i kommen att mig besöka och mindre guld ' (Brate 2004: 223f.).

Längre fram i texten kan vi läsa att; ”Ty honom [Sigurd] följa fem tärnor, åtta tjänare av aktad släkt [...]” (Brate 2004 : 227, 70).

---

¹² Se inledande stycke sid 7. I den engelska översättningen av Tina Sass ”volunteered” flickan att följa i graven, vilket kan översättas till svenskans frivillighet (Sass i Warmind 1995: 136; Internetkälla 8)

¹³ Termerna används inte konsekvens utan av stilistiska skäl. En trälkvinna och en tärna kan således åsyfta samma sak (Henrik Williams muntlig uppgift 20090139)

2.2.3 Völsungasagan. Det korta kvädet om Sigurd

Brynhild ” [...] bad alla dem komma till henne som ville ha guld. Sedan tog hon ett svärd och lade det under sin arm och lutade sig mot bolstren. ’[...] vår likfärd blir inte så ömklig om de fem trälkvinnor och åtta trälarna, som min far skänkte, följer honom, och de också brinner där som dödades tillsammans med Sigurd [...] liket av hans treåriga son, som Brynhild lät dräpa, och av Guttorm lades på likbålet. Och när bålet stod i ljusan låga, gick Brynhild dit ut och sade till sina tärnor att de skulle ta det guld som hon ville ge dem[...]” (Knutsson 1991:131ff).

2.2.4 Landnámabók och historien om Ásmundur

Landnámabok består av tre ännu befintliga (fragmentariska) medeltidsredaktioner; Sturlubók, Hauksbók och Melabók, i vilka historien om Ásmundur Atlason och omständigheterna i samband med att han begravs med sin träl finns nedtecknad. När Ásmundur dog gravsattes han i ett skepp tillsammans med en träl, som i Hauksbók och Melabóks versioner drap sig själv av sorgen efter Ásmundur. Något senare drömde hustrun Tóra att Ásmundur for illa av att ligga i gravhögen tillsammans med trälen, och man lät öppna upp graven och avlägsna trälen (Rafnsson 1974:201). I Hauksbók klargör Ásmundur att det var bättre att vara ensam än att leva tillsammans med ett sådant dåligt sällskap (Nordenstorm 1994:269). I Sturlubók nämns inte varför eller hur trälen dog (Karras 1988:212).

2.2.5 Götriks eller Gautreks saga

Kung Göte drev bort från sitt jaktsällskap. Barfota och söndertrasad, utan jaktlycka började han gå mot ljudet av hundskall, där han hoppades stöta på människor i närheten. Vid en liten gård stod en träl och högg ved. Då trälen fick syn på mannen som kom gående dödade han hunden, som hade visat den främmande mannen till sin gård. Trälen ser att mannen är storväxt och uppenbarligen kommer äta allt vad husbonden har om han kommer in i huset. Han ställer sig därför i vägen för, men kungen ”[...] låter honom förstå skillnaden mellan dem i styrka”. Då trälen förklarade vad som hade hänt för sin husbonde, varför han hade dödat hunden och att han hade försökt stoppa mannen, sade denne ”[...] Du är en trogen träl, & jag skall inte hålla dig skyldig till detta [...]”. Han belönar honom istället. ”Trälen skall [...] få njuta sällsamheten med honom”. Dottern i huset berättar att ”Far är övertygad om att Oden inte kommer att ta emot trälen om han inte är i fars sällskap”. Kungen äter mycket riktigt bonden ur huset, och för att rädda sina barn från svält tar husbonden med sig sin fru och trälen, och

beger sig till ättestupan och vidare in i Valhall (Malm 1990: 11-15).

2.2.6 Källkritik i samband med Ibn Fadlans reseskildring

Ibn Fadlan uppger själv att han var en arabisk diplomat, utsänd av kalifen i Bagdad för att sprida islams lära. Oavsett om Ibn Fadlan överdrev sin betydelse eller ej, blev hans reseskildring på grund av sitt ovanliga innehåll excerperad till encyklopediska verk av senare författare. Den finns därför bevarad i fyra olika förkortade avskrifter, vilka emellertid kan ha förvanskats i förhållande till den ursprungliga berättelsen (Wikander 1978: 18,31).

Fortfarande råder en debatt om rusen som Ibn Fadlan beskriver verkligen kan härledas till nordiska områden (De Geer 2002:6ff, 18ff). En alltmer accepterad uppfattning är att rusen från början kan ha varit av skandinavisk härkomst, men att detta folk vid tidpunkten för Ibn Fadlans beskrivning av rusen kan ha assimilerats med den övriga befolkningen, och lika väl kan ha utgjorts av slaver, finnar eller andra kringboende stammar. Rusen kan ha bevarat sina traditioner väl, men andra kulturer borde även ha influerat rusfolket¹⁴ (se t.ex. Jansson 2000:132; Nordberg 2002:22). Troligtvis återger Ibn Fadlan ett folk av skandinavisk härkomst, men de återgivna traditionerna i reseskildringen kan ha förändrats med tiden och behöver inte nödvändigtvis reflektera enbart nordbornas seder och bruk.

Ibn Fadlan utgör ett undantag från de medeltida källorna, eftersom hans text är samtida och därtill en ögonvittnesskildring. Detta torde vara förutsättning för källans trovärdighet. Det framgår dock att Ibn Fadlan sannolikt bör ha haft en tolk med sig på uppdraget (Warmind 1995:133), vilket innebär att det Ibn Fadlan såg och tolkade är andrahandsuppgifter. Ibn Fadlans kulturella bakgrund som muslim innebar att hans traditioner skiljde sig från vikingarnas seder och bruk. Detta kan ha föranlett honom att tolka det han såg utifrån egna värderingar. På flera punkter kan litterära stilistiska drag återges i Ibn Fadlans reseskildring som utnyttjas av arabiska diktare (Wikander 1978:18ff, 31). Även om textens innehåll

---

¹⁴ Detaljer i reseskildringen återfinns i det arkeologiska gravmaterialet och i skriftliga källor i Skandinavien; djuroffer, skeppsbegravningar, att den döde kremerades och återföljdes av en träl osv. På åtskilliga ställen förefaller Ibn Fadlans redogörelse dock inte sammanfalla med de skandinaviska traditionerna (Warmind 1995:134f).

troligtvis har haft en förankring i verkligheten, är det mycket möjligt att Ibn Fadlan kan ha överdrivit sin version för att vinna läsarens tycke.

2.2.7 Källkritik i samband med de isländska källorna och fornaldarsagor

Den äldre Eddan skrevs troligtvis ned omkring 1270. Dikterna är förmodligen tillkomna på Island eller västra Norge under 800-1000-talet (Brate 2004:3). Dess historiska kärna går dock tillbaka till folkvandringstid i Europa, och det går därför inte att ta för givet att sagan reflekterar skandinaviska traditioner (Karras 1988: 71). Den äldsta bevarade handskriften av Völsungasagan nedtecknades på 1200-talet. Författaren citerar långa stycken ur Eddan, och kände förmodligen numera förlorade framställningar om Sigurds och Gjukungarnas historia. Liksom i den äldre Eddan återges ibland historiska personer, vilka ofta sätts i relation till fiktiva personer och mytiska händelser (Knutsson 1991:9,11).

De isländska sagorna är skrivna flera århundraden efter den yngre järnålderns slut. Den kunskap som kan hämtas ur de isländska sagorna är upplysningar om allmänna förhållanden, tidigare föreställningar och värderingar, men bör främst användas som vittnesbörd om författarens egen samtid (Gahrn 1988: 25). Att dödandet av trälar vid begravingar har förekommit är en rimlig tanke då flera källor nämner företeelsen. Hur och varför är däremot svårare att belägga. Det samma kan sägas om Götriks eller Gautreks saga, som är en fornaldarsaga från 1300-talet. Fornaldarsagor är inte att förväxla med de isländska sagorna. De utspelar sig i Danmark, Tyskland, Sverige eller andra platser långt bort från Island, och är allt annat än realistiska då de ofta handlar om fantastiska händelser, drakar och troll (Malm 1990:4ff).

Landnámabók som nedtecknades någon gång under 1100-talet är en krönika över nordbornas kolonisering av Island under 870-930 (Olsson 1999: 3). Sveinbjörn Rafnsson (1974) vill se berättelsen om Ásmundur som en ”schablonmässig, kristet moralisk berättelse”, då den innehåller flera tydligt kristna värderingar¹⁵. Troligtvis har upphovsmannen till Hauksbók

---

¹⁵ Mot den kristna Tóra ställs den hedniska Ásmundur, som skiljer sig från henne av snålhet, som håller trälar osv. Trots detta förlåter Tóra Ásmundur och försöker göra Ásmundurs vistelse i döden dragligare genom att avlägsna trälen (Rafnsson 1974:201).

varit beroende av det äldre originalet Sturlubók (Jónsson 1900: X; Rafnsson 1974:22).

Lämpligast borde kanske vara att utgå från Sturlubók-versionen, där det inte framgår hur eller varför trälen dödades.

2.3 Sammanfattning av kapitel 2.

De skriftliga källorna avslöjar att man med stor sannolikhet har begravt trälarna tillsammans med sina ägare under den yngre järnåldern. Ingen av källorna ger tydliga belägg för att trälarna skulle ha gjort motstånd i samband med begravningen. Det finns belägg för trälens lojalitet till ägaren, och att det förefaller ha varit en välgärning att trälen fick följa sin ägare i graven i Götriks saga och historien om Ásmundur. Hur pass trovärdiga dessa källor är för att kunna belägga omständigheterna kring trälens död kan dock diskuteras. Ibn Fadlans reseskildring är den enda källan där det tydligt framgår att slavflickan gick i döden självmant.

Av den källkritiska diskussionen framgår att Ibn Fadlans trovärdighet och relevans i samband med skandinaviska förhållanden kan ifrågasättas. Reseskildringen ger emellertid upphov till intressanta aspekter kring begravningsritualerna. Vad gäller slavflickans val inför att låta sig dödas tillsammans med ägaren förefaller det ha varit ett frivilligt beslut. I den textpassage där man frågar slavarne vem som kan tänka sig gå i graven med ägaren är det dock inte otänkbart att slavflickan förväntades svara ja av sin omgivning. Detta kan ha varit en rituell handling och förutbestämt. När slaven en gång hade svarat ja fanns ingen återvändo (Se inledande stycke sid 1).

Den ovarsamma hanteringen av kropparna och våldet som tillfogades de förmodade trälarna innan de gravlades har lagts fram som det främsta belägget för att individerna har tvingats i döden (Nordenstorm 1994: 266). Jag finner det emellertid nödvändigt att inte utesluta att valet kan ha varit frivilligt, eftersom våldet som tillfogades trälen kan ha varit en del av de rituella handlingarna i samband med begravningsceremonin.

3. TRÄLENS FÖRUTSÄTTNINGAR

Eftersom varken ting eller text kan ge svaren på frågan om trälens frivillighet söker jag större förståelse för trälens förutsättningar i samband med begravningen genom att redogöra för trälens roll i samhället utifrån landskapslagarna och de isländska källorna.

3.1 Källkritik i samband med landskapslagarna

De medeltida lagarnas¹⁶ historiska värde som normativ källa har ifrågasatts. I de skriftliga urkunderna är träldomen på väg att upplösas och försvinna, vilket innebär att vad som återspeglas är ett system i upplösning och inte en träldom i funktion (Brink 2003:103). Man har även diskuterat källkritiken i samband med att lagarna har påverkats utifrån det samhälle de skrevs i dvs. av äldre förkristen nordisk rätt, respektive mosaisk rätt¹⁷ (Olsson 1990:3f). Det är emellertid möjligt att gamla bestämmelser, som var föråldrade redan då lagarna först nedtecknades kom att stå sida vid sida med de nytillkomna. Lagarna är alltså regler för de ofrias rättsliga ställning i samhället, men vi vet fortfarande föga om deras tillämpning i praktiken (Nevés 1974: 21, 25; Olsson 1990:3f). Det går dessutom inte att förutsätta att träldomen under yngre järnålder har tagit sig samma uttryck som träldomen beskrivs i de medeltida lagarna och isländska sagorna (Skyum-Nilsen 1979:127f). Trots problematiken kan lagarna tillsammans med sagalitteraturen och utländska källor ge en viss uppfattning om hur samhällets syn på trälen och förhållandet mellan ägaren och trälen kan ha sett ut även under yngre järnålder (Lindkvist Muntlig uppgift 1. 2009-04-29).

3.2 Trälens sociala roll

En träl kunde senast under tidig medeltid hamna i ofrihet genom härtagning, som straff vid brottslig gärning eller skuldsättning. Samtliga av de skandinaviska lagarna ger också belägg

---

¹⁶ För datering och kronologisk ordning se bilaga 1.

¹⁷ Mosaisk rätt bygger på förbundet mellan Herren och hans utvalda folk, varigenom alla medlemmar blir ansvariga för varje medlems brott mot förbundets stadgar. Bland annat tycks principen öga för öga, tand för tand ha spelat en roll i dåtiden i samhället (Internetkälla 10; Olsson 1990:3f)

för ”ärvd trældom”¹⁸ (Karras 1988: 51ff). Viktigt är att komma ihåg är att trälarna inte utgjorde en homogen massa. Man skiljde på hemfödda trälarna, fostre/fostra, som ansågs vara något förmer, och köpta trälarna med utländsk härkomst. Det fanns ”arbetsträlarna” som betraktades vara av samma värde som några kreatur¹⁹, men det fanns också de trälarna som hade ”specialuppdrag” och därmed kunde värderas högre. Till dessa räknas t.ex. gårdsförvaltare, så kallade brytar. Brytens kvinnliga motsvarighet kallades deghia²⁰ (Brink 2003:108). Det var inte ovanligt att trälinnorna utnyttjades sexuellt och tjänade sin herre som frillor (Karras 1988: 73f). Liknande sociala skillnader inom trälskiktet verkar ha förekommit i större delen av Norden (Nevéus 1974; Helle 2001, 126ff).

3.3 Trälen, ägarens lösöre. Ägarens rätt över trälens liv och död.

I relation till sin ägare var trälen juridiskt sett inget annat än egendom, lösöre. Ingenting kunde hindra ägaren från att slå sin träl, mer än att han borde ha försökt undvika skador på sin arbetskraft av ekonomiska skäl. Även om trälen hade vissa rättigheter som innebar att andra inte kunde döda dem utan straffrihet²¹ (Nevéus 1974:36,56f, 79,120), fanns det sällan ett skyddsnät som hindrade deras ägare för att utföra samma dåd. Endast i de västnorska lagarna finns restriktioner för en ägare att döda sin slav. Enligt Gulapinglagen gav dödandet av slaven samma straff som mord på en fri person. Frospingalagen ger samma utlåtande, med undantaget att om dådet tillkännagavs utgick straffet. Huruvida de kristna värderingarna påverkade nordborna under sen vendeltid/vikingatid är oklart, men det kristna uttrycket som indikerar att den som dödade sin slav ansvarade inför gud hade ännu vid tiden för lagarnas nedtecknande blott ett retoriskt värde. Under isländsk lag gav kristendomen skydd för trälen som hindrade ägaren att ha ihjäl honom under vissa högtider (Karras 1988:101f, 105f).

---

¹⁸ Inte alla lagar gör tydligt klart för att ett barn till två trälarna tillföll ägaren, men i diskussionen kring arvsrätt då föräldrarna var fri och den andra träl framgår att så förmodligen var fallet (Olsson 1999: 114; Nevéus 1974:56, 71).

¹⁹ En arbetsträl (prell/fem: ambut) har i de skandinaviska landskapslagarna värderats från en ko till 9 nötkreatur eller hästar (Nevéus 1974: 58f, 73,120; Helle 2001:126). Sagolitteraturen avslöjar hur tungt och smutsigt en träls arbete kunde vara; det fick redan av den föraktfulla samtiden epitetet trälögöra (Olsson 1999:35).

²⁰ Det finns dock inget exempel på att dessa personer räknades till de ofria, även om man troligtvis kan härleda bryten och deghians ofria ursprung i källorna (Brink 2003:107).

²¹ Ägaren kompenserades helt enkelt för sin arbetskraft (Nevéus 1974:36,56f, 79,120),

Dödandet av slavar förekommer på flera ställen i sagorna. Företeelsen var emellertid säkerligen mindre vanlig i verkligheten och sagorna visar främst vad författaren ansåg vara rimliga skäl för att ägaren skulle döda sin träl. I sagorna dödades inte trälarna på grund av sin ägares vrede, utan av andra orsaker. Trälarna kan t.ex. ha utfört ägarens smutsjobb, vilket han önskade bevara hemligt (Karras 1988: 106). Inte desto mindre hade ägaren total makt över sin träl, och kunde om han/hon så ville låta trälen följa med på resan in i nästa liv.

3. 4 Ägarens och samhällets syn på trälen

I de isländska sagorna tilldelades trälarna värdelösa karaktärsdrag; trälarna var dumma, illistiga, omoraliska, fega och elaka. Att bli kallad träl var en ärekränkning. I de flesta svenska och danska lagar var detta ett brott som straffades med böter (Nevéus 1974:119). I sagorna finns historier om män som hellre skulle dö än att bli associerade med trälarna, eller som i historien om Ásmund inte kan vila i frid pga. förödmjukelsen av att ha blivit begravda med en träl (se avsnitt 2.2.4). Till trälarnas mörka inre egenskaper gav man dem ett motsvarande yttre. De var svartmuskiga och mörka emedan de ofria gärna beskrivs som ljushyllta, med blå ögon och ljust hår. De beskrivs ofta som smutsiga, med låga pannor och lyten (Karras 1988:64f, 210; Foote & Wilson 1970:65). Trälsinnet visade sig förr eller senare, även om trälen inte alltid kunde skiljas från en fri person till utseendet (Herdal 1967:9f; Karras 1988: 64f).

Dåtidens samhälle hade en idealbild om hur man ville att trälen skulle uppföra sig. I Götriks saga berättas hur en träl belönas för sin lojalitet och trogenhet till ägare (se avsnitt 2.2.5). Flera liknande exempel finns belagda i sagorna. Om Asgalf i Laxdaldasaga kan man t.ex. läsa, att få fria män kunde mäta sig med honom, och *han tjänade sin herre väl*. I sagan om Víga Glúm, framgår hur dennes två trälarna dödades då de skyddade honom med sina kroppar i strid (Karras 1988:47, 64f, 80f, 211).

4. MAKTFÖRHÅLLET

I detta kapitel följer en genomgång av tidigare framlagda motiv som förklarar trälens frivilliga, respektive ofrivilliga död.

4.1 Trälen som prestigegåva

Inom antropologin talar man om fenomenet *potlatch*; genom förstörandet av föremål och ge ett intryck av att man inte kräver någonting i gengäld anses det inom många kulturer göra det möjligt att klättra uppåt inom den sociala hierarkin. Leif Nordenstorm (1994) ger ett motiv till förekomsten av trälgravar; ägaren och den efterlevande familjen kan ha sett dödandet av trälen vid ägarens begravning som ett sätt att själva manifesteras sin ställning i samhället. Trälen kan samtidigt ha ingått i den avlidnes gravgods; på samma sätt som den döde behövde mat, dryck och bruksting, så behövdes en tjänare i det i livet efter detta (Nordenstorm 1994:274f; Zachrisson 2003:90).

I samtliga slavsamhällen har våld eller hotet om våld använts för att låta slaven veta sin plats och underkasta sig sin ägare. ”There is no known slaveholding society where the whip was not considered an indispensable instrument” (Patterson 1982:3f). Nordenstorm menar att kollektivet, liksom i de flesta andra kulturer, gick före individen. Människovärde existerade inte på samma sätt som för oss idag, vilket bidrar till förståelsen av dödandet av trälarna (Nordenstorm 1994:275). Som föregående kapitel har visat gjorde ägarens juridiska rätt att döda trälen och dennes underordnade position i samhället trälen maktlös. Landskapslagarna och de isländska sagorna ger belägg för att trälarna torde ha varit vana vid fysiskt och våld och psykiskt förtryck. Man lät på så sätt trälarna veta sin plats i samhället. Slaven stod utanför kollektivet; slaven var socialt död.

Med tanke på ovan nämnda motiv och trälens förutsättningar är det inte orimligt att trälen kan ha tvingats gå i döden med sin ägare.

4.2 De symboliska instrumenten och trälens frivilliga val

Motiv finns för att trälen kan ha tvingats i döden med våld (se föregående stycke). De symboliska instrumenten kan ses som den kulturella motsvarigheten till de fysiska, de som

användes för att kontrollera slavens kropp (se avsnitt 1.5.3). Utifrån religiösa och övernaturliga motiv har flera tolkningar i arkeologiska och historieskrivande syften ansetts förklara trälens frivilliga val.

4.2.1 Det vackra gröna paradiset

Arkeologen Ove Hemmendorff (1984) ger en motivering till att trälarna frivilligt lät sig dödas utifrån hur det i de isländska sagorna framgår att det närmast tycks ha varit en välgärning att trälen skulle få följa ägaren i graven och dela Valhalls fröjder med denne (Hemmendorff 1984:8f). Han förklarar därmed underförstått flickans frivillighet i Ibn Fadlans reseberättelse som att den hinsides tillvaron tedde sig så lockande och löftesrik, att flickan utifrån religiösa föreställningar gick i graven utan motstånd. Vad väntade således trälen efter döden enligt de textbaserade källorna? I en av Ibn Fadlans textpassager berättar slavflickan att hon ser sin herre sitta i det vackra gröna Paradiset. Han sitter tillsammans med manliga slavar och andra män, och han lockar på henne ²²(Wikander 1978:68). Inom nordisk mytologi finns inget dödsrike som påminner om Paradiset, förutom att dödsriket Valhall har ansetts vara det dödsrike nordiska män eftersträvade att hamna efter döden (Warmind 1995:134).

Valhall, ”de dödas sal”, var Odens boning. Oden var främst kungaätternas och hövdingarnas beskyddare. Även de män som drog ut i viking som fredliga handelsmän stod under Odens beskydd. Tor däremot, var troligtvis en gud för den enkla bondebefolkningen (Steinsland & Meulengracht 51ff ; Sørensen 1998:53f) I Götriks saga framgår som tidigare nämnt att Oden skulle mottaga en slav om hans herre tog honom med sig i döden, vilket kan ses som ett skäl till varför trälen frivilligt lät sig dödas. Källans trovärdighet kan emellertid ifrågasättas (Se avsnitt 2.2.7).

Flera hjältar vill i sagorna dö en våldsam och ärofylld död för att belönas med en angenäm tillvaro i Odens Valhall. Hängning och halshuggning är ett återkommande tema både i de arkeologiska och skriftliga källorna (Nordberg 2002:16-23). Andreas Nordberg (2002) menar att den som inte blev dödad i strid kunde erhålla samma belöning genom att frivilligt bli

---

²² Warmind vill uppmärksamma att Ibn Fadlans som muslim kan ha påverkats av sin religions uppfattning av Djanna, Paradiset (Warmind 1995:134).

rituellt dödad av någon. Likheterna mellan ritualmordet på trälinnan och Odens självoffer i Havamål har påpekats (se t.ex. Näsström 1997:84ff; Nordberg 2002:22). Genom de rituella handlingarna kan slavflickan ha genomgått den initiering som krävdes för att hon skulle komma in i Valhall och därmed uppnå högre status (Nordberg 2002:21f).

4.2.2 Hoppet om ett bättre liv

Trälens sociala ställning i samhället och dåliga förutsättningar förstärker motivet att slaven kan ha gått graven med ägaren med förhoppningen om att ett bättre liv väntade, och/eller för att de inte hade en värdigare begravning att se fram emot. Ibn Fadlan skriver t.ex. att då en av rusen blev sjuk, lät man sätta upp ett tält i närheten och gav med honom lite bröd och vatten. Om han tillfrisknade återvände han till de andra; om han dog lät man bränna honom. ”Men om det är en slav, låter de honom ligga där tills hundar och rovfåglar äter upp honom” (Herdal 1969:78ff; Wikander 1978:65). I Norden var det lyckliga livet för de fria och mäktiga i landet, inte för trälen, eftersom tanken att trälen skulle ha ett evigt liv inte existerade. Emedan dessa utvalda trälarna gick i graven med sina ägare, till de saligas land Valhall, blev de övriga trälarna och tillika deras kamrater kvar på jorden, för att vid sin död falla i evighetens glömska (Lauring i Harding-Sørensen 1979:104).

4.2.3 Trälens roll som medium för överförande av livskraft

Den ryske forskaren V. Petruchin (1976) vill se de gästbudsorgier som Ibn Fadlan beskriver som förbundna med orgiastiska fester från forntiden, då livet växlade mellan perioder med hårt arbete, då sexuella relationer var förbjudna, och de arbetsfria perioderna då man företog intensiva sexuella aktiviteter. Begravningsfesterna kan ses som förbundna med orgiastiska kulter och idén om den besegrade fruktbarheten och fruktbarheten. Hövdingens död förvandlades till en orgie och fest, som återställde och förnyade kollektivets livskraft (Petruchin 1976:171; Petruchin i Engdahl 1990: 11f). Författaren Folke Ström (2005) ser liksom Petruchin de sexuella excesserna som en del av slavflickans dödsförberedelser, och att flickan kan ha tjänat som medium för överförande av livskraft från de levande till herren (Ström 2005:213). Historiemedlaren Palle Lauring (1979) vill av samma anledning se att slavflickan gick frivilligt i döden; ”Hon ger sig [...] rolig fra telt til telt til hans{herrens} venner og gir dem sig selv før sin død” (Lauring i Harding-Sørensen 1979: 103f). Genom slavflickan får herren på så sätt en sista hälsning från sina vänner, och hon ger honom den

livskraft som hon mottager genom dem. Lauring påpekar att det för oss idag ter sig en ohygglig företeelse, men att det inte finns anledning att tro att dessa trälar har varit utom sig av rädsla, eftersom ”De levede selv i deres tids tanke [...]” (Lauring i Harding-Sørensen 1979: 103f).

4.2.4 Trälinnans roll som ”substituthustru”

En ofta omnämnd teori är att slavflickan kan ha tjänat rollen som en ställföreträdande hustru och genom ett hieros gamos²³ skulle förenas med sin make (se t.ex. Karras 1988:71; Nordenstorm 1994:272; Nordberg 2002:22). I en version av Ibn Fadlans reseskildring refereras flickan till som hövdingens hustru, och möjligtvis kan det faktum att slavflickan har sexuellt umgänge med flera män förklaras som en rituell handling i samband med det heliga äktenskapet (Warmind 1995:133f; Wikander 1978:73ff)²⁴. Kanske skulle slavflickan träda in i hustruns ställe då hövdingen befann sig långt borta på främmande mark; måhända saknade hövdingen en maka, och slavflickan fick bistå honom av den anledningen. Möjligen skulle hon tjäna honom som frilla (Nordenstorm 1994:272). Leif Nordenstorm åsyftar att flickans roll som ersättare för vikingahövdingens hustru skulle vara ett argument för att slavflickan gick i graven frivilligt (Nordenstorm 1994:272).

---

²³ Genom att ingå ett heligt äktenskap försäkrades kollektivets välstånd och upprätthållandet av kosmos (Internetkälla 11 & 12)

²⁴ Ibn Fadlan ger t.ex. stort utrymme för människors sexuella liv i sin text. Utomarabiska källor beskriver inte rus på samma sätt, och inte heller betonar de rusens hygieniska och sexuella vanor såsom Ibn Fadlan (De Geer 2002:19).

5. DISKUSSION KRING TRÄLENS FRIVILLIGHET OCH OFRIVILLIGHET

I följande kapitel för jag en diskussion kring trälens frivillighet utifrån kulturella och psykologiska aspekter.

5.1 Underkastelsens effekter; Makt, ära och heder

Det framgår av tidigare framlagda tolkningar i kap.4, att högre status och en hinsides löftesrik tillvaro skulle vara incitament till slavens frivilliga val. Det är inte otänkbart att slavflickan i Ibn Fadlans reseskildring kan ha tjänat en annan roll än trälarnas i nordiskt bruk. Oavsett är uppenbarligen motivet bakom det till synes frivilliga valet, *äran*²⁵ att få lyftas in i det högre sociala skiktet, äran att få tillträde till Valhalls fröjder och äran att få delta i kollektivets gemenskap.

I slavens fall blir begreppet alltjämt komplicerat. Ära och makt är intimt förenade. Slaven kunde inte uppnå ett högre anseende i allmänhetens ögon, eftersom slaven saknade makt och socialt existensberättigande. ”He had no name of his own to defend” (Patterson 1982:10). Slavhållaren legitimerade sin makt genom att beröva individen rätten till integritet. Publius Syrus, en fd slav av syriskt ursprung skrev c:a 200 f.Kr: “What is left when honor is lost?” (Patterson 1982:78). Citatet behöver knappast förtydligas. Alla, ägare, frigivna och framför allt slaverna, vid tiden för Publius visste svaret till hans fråga. ”The dishonor the slave was compelled to experience sprang [...] from that raw, human sense of debasement inherent in having no being except as an expression of another’s being” (Patterson 1982:78).

Det förhistoriska samhället hade en idealbild om hur man ville att trälen skulle uppföra sig (se avsnitt 3.5). Lojaliteten till ägaren belönades. Ära skulle kunna ses som de rättesnören enligt vilka man bör handla för att uppnå ett högt anseende i omvärldens ögon, samtidigt som äran kan betraktas som ett uttryck för att uppnå högre status (Nordland 2009:20f). Det enda sättet för trälen att uppnå ett slags högre anseende, kan teoretiskt sett ha varit att t.ex. välja att dö

---

²⁵ Jag avser i denna undersökning ära och heder som synonymer. Dessa jämförs med engelskans ”honor” (Internetkälla 9), vilket figurerar inom den internationella forskningen och i Orlando Pattersons undersökning.

vid ägarens begravning. Eftersom de kulturella sedvänjorna omvandlade trälens deltagande till en norm, indoktrinerades slaven att tro att det var ett privilegium att få dö vid begravningen. Motiven till trälens frivillighet kan betraktas som de symboliska instrument, som gjorde dödandet av trälarna vid ägarens begravning till en norm. Resultatet blev att trälarna kan ha sett deltagandet vid begravningen som en ärofylld handling; trälarna valde att gå i graven. Handlingen, trälens frivillighet, menar jag kan därför ses som ett tecken på maktutövande och som ett resultat av samhällets kulturella konstruktion och underkastelsens effekter.

5.2 Underkastelsens effekter; Lojalitet, Förtroende och plikt

Författaren Harald Herdal vill helst se att trälarna inte hade ett val inför att begravas tillsammans med sina ägare. Han ger dock ett motiv till att trälarna i vissa fall frivilligt skulle kunna ha gått i graven utifrån ”troskab og hengivenhed”. Hade en träl levt hela sitt liv underdånig sin ägare, var det inte omöjligt att trälarna valde att följa denne i döden framför att få en ny ägare (Herdal 1969:78ff). Herdal refererar bland annat till Ásmundur Atlesons träl som begick självmord av sorgen till sin ägare (Herdal 1967:78f; se avsnitt 2.2.4). Trots att motivet bakom trälens död i detta fall kan ifrågasättas (se avsnitt 2.2.7), är motivet att trälarna gick i graven utav lojalitet till ägaren en intressant aspekt av trälens frivillighet.

Av lagarna och sagorna framgår att ägaren kunde arbeta sida vid sida med sina slavar. Gårdarna var inte allt för stora, och man levde tätt inpå varandra (Karras 1988: 64f, 80f, 211). Som tidigare konstaterat, varierade situationen från hushåll till hushåll, och mellan ägare och slavar beroende på olika faktorer. Det är inte otänkbart att förtroendeband kan ha skapats mellan familjemedlemmarna och deras trogna trälarna, kanske främst till de hemmafödda trälarna (Patterson 1982:60). Förmågan till empati fanns då som nu (Roslund 2006:76). Berättelsen om Víga-Glúms trälarna visar det största provet på trofasthet, då de ger sina liv för honom (se stycke 3.4). Att trälarna skulle ha offrat sitt liv för ägaren, eller på grund av sorgen till ägaren ger en insiktsfull förklaring.

Henri Wallon skriver om vad slaveriet innebar för slaven i det antika Grekland;

The slave was a dominated thing, an animated instrument, a body with natural movements, but without its own reason, an existence entirely absorbed in another. The proprietor of this body, the source of this

life, was the master. The master was everything for him: his father and his god, which is to say, his authority and his duty... Thus, god, fatherland, family, existence, are all, for the slave, identified with the same being; there was nothing which made for the social person, nothing that made for the moral person, that was not the same as his personality and his individuality (Wallon 1879: 408 i Patterson 1982:4f).

Det går inte att förutsätta att trälens premisser var de samma som för en slav som levde i det antika Grekland, men citatet ger förståelse för förhållandet mellan ägaren och trälen och förtryckets följder. En slav var inte icke existensberättigad utan ägaren. ”The slave’s only life was through and for his master” (Patterson 1982:50). Enbart fysiska hot förklarar inte hur t.ex. slavägare inom vissa folkstammar i Afrika i långa perioder har kunnat vandra runt i Sahara, utan rädsla att hans enda sällskap, slaven, skulle döda honom och fly (Patterson 1982:36). Det psykologiska inflytandet över slaven fick denne att acceptera sin situation som slav.

Emile Durkheim (1968) konstaterade 1897 att änklingar och änkor begick självmord i större utsträckning än gifta. Den enes bortgång skulle ha ökat risken att den andre skulle begå självmord. Inte för att de personliga banden mellan dem är brutna, utan pga. den chock som den efterlevande fick utstå (Durkheim 1968:154; Nordenstorm 1994:274). Jag menar att eftersom en slav lever i ett beroendeförhållande till sin ägare, kan slaven teoretiskt sett utsättas för en liknande chock då ägaren dör. Eftersom ägaren är slavens allt; ägare över både kropp och själ skulle det kunna resultera i att trälen inte ser någon annan utväg än att följa ägaren i döden. Det går inte att utesluta att denna teori kan appliceras på trälens förhållande till ägaren under den yngre järnåldern. Eftersom trälens lojalitet och *pliktkänsla* till ägaren är ett resultat av underkastelsens effekter kan handlingen ses som ett tecken på maktutövandet.

5.3 ”Play fool to catch wise”²⁶

Patterson menar att slaven inte hade ett eget namn att försvara. ”He could only defend his master’s worth and his masters name “(Patterson 1988:78f). Huruvida detta antagande kan appliceras på trældomen i Norden kan diskuteras. Men möjligheten finns att alla slavar inte fann sig i sitt öde och blev psykiskt ”besegrade” till följd av underkastelsen. Som jag tidigare

---

²⁶ Ett talesätt bland jamaicanska slavar (Patterson 1982:338).

redogjort för, fanns det i det nordiska förhistoriska samhället olika sociala nivåer inom slavskiktet. Beroende på det individuella förhållandet mellan ägare och träl kunde trälens förutsättningar se annorlunda ut. För de som inte var omedvetna om ett liv utan slaveriets bojor, fanns det troligtvis de som gjorde psykiskt motstånd mot att brukas som en annan individs personliga egendom; av att vara rättslösa och dominerade. Socialantropologen Julian Pitt-Rivers menar att "Honor felt becomes honor claimed, and honor claimed becomes honor paid" (Pitt-Rivers i Patterson 1982:79). "Only those who aspire to honor can be dishonored" (Patterson 1982:79).

Det finns inga direkta bevis för att trälarna har gjort uppror mot sin ägare i Norden. I andra slavsamhällen finns emellertid belägg för hur slavar psykiskt inte har låtit sig underkuvas och kränkas, trots att de inte haft rätten på sin sida att stå upp mot sina ägare (Patterson 1988:174). En tyst protest kan ha förekommit genom att trälen försvårade tillvaron för ägaren. Trälen kan ha spelat dum för att reta sin ägare, eller stulit från andra jordägare eftersom ägaren straffades för trälens brott. Vissa av landskapslagarna innehåller t.ex. förordningar om hur ägaren skulle bestraffas för sin träls brottsliga gärningar, och även gällande trälarna på flykt (Karras 1988:123). Flera exempel finns belagda i slavsamhällen runt om i världen, där slavar också har försökt förhåla arbetet, eller i extrema fall stympat sina kroppar för att slippa arbeta eller begått självmord för att slippa den förnedring slaveriet innebar (Patterson 1982:173).²⁷

Det är med andra ord inte säkert att alla trälarna blev psykiskt nedbrutna till följd av samhällets och ägarens maktutövande. Konsekvenserna av trälens maktlöshet kan ha sett annorlunda ut, beroende på trälens förutsättningar. Troligtvis var en träl som upplevt frihetens sötma svårare att förtrycka och underkuva psykiskt. Förutsättningarna var med stor sannolikhet annorlunda för t.ex. en härtagen träl än för en träl som föddes in i slaveriet.

---

²⁷ I Frostingalagen framgår t.ex. att straffet för rymningsförsök för en fostra/fostrii var prygling, och kastning för slavar av utländsk härkomst (Karras 1988:123).

6. Slutsats

Detta arbete har visat att trälarna kan ha gått i graven frivilligt tillsammans med sina ägare under den yngre järnåldern i Norden. Den ofria individens vilja att möta döden kan dock inte betraktas som frivillig i samma bemärkelse som för den fria individen, eftersom tecken på maktutövande i slavens fall alltid gör sig gällande till följd av maktförhållandet till ägaren. Resultatet av undersökningen ifrågasätter de tolkningar av trälgravar som hittills gjorts, i den meningen att arkeologen bör inta en mer kritiskt och mångsidig inställning till det arkeologiska materialet vid påträffandet av förmodade trälgravar och tolkningen av dessa.

Våldet och tvånget utgör sociala aspekter av maktförhållandet. Trälens ägare hade juridisk rätt att tvinga trälen att gå i graven. Trälens död kan emellertid ha varit frivillig eller ofrivillig beroende på vilka symboliska instrument som legitimerade dödandet av trälarna vid begravningen, och huruvida trälen "besegrats psykiskt" eller ej. Om valet var frivilligt kan följande motiv utifrån psykologiska aspekter och/eller kulturella konventioner ha föranlett trälen att välja att begravas tillsammans med ägaren:

***Ära och heder**: slaven trodde sig se en möjlighet att få klättra på den stege som ledde uppåt i den sociala hierarkin

***Hopp om ett bättre liv**: slaven trodde sig få en bättre tillvaro i den hinsides sfären, förutsatt att han/hon följde ägaren i döden.

***Evighet**: slaven kunde antingen fortsätta sitt miserabla liv som ofri och falla i glömska, eller begravas vid en mäktigt och pampig begravningssceremoni och bli ihågkommen.

***Trälens förutsättningar**: slaven var icke-existensberättigad utan ägaren, och gick i graven utav plikt och lojalitet till ägaren.

7. Avslutande diskussion

Den fd. slaven Publius Syrus visste vad han talade om när han ställde frågan; ”What is left when honor is gone?” (Patterson 1982: 78). Konsekvenserna av maktutövandet; förnedringen, förtrycket och underkastelsen kan ha gjort slaven maktlös, inte bara fysiskt utan även psykiskt. Trälen var ett redskap, som kunde kontrolleras genom att trälen uppfattade att en välvilja visades honom/henne; det var ett privilegium att få delta i begravningsceremonin. För trälen kan äran att få en chans att vara en del av kollektivets gemenskap, att få uppnå högre status, och att inte gå samma meningslösa öde till mötes som sina fränder, ha lockat trälen att gå i graven tillsammans med ägaren. Dessutom kan ytterligare en dynamisk aspekt av maktutövandet bidra till förståelse för trälens presumtiva frivillighet. Till följd av trälens maktlöshet och totala underdånighet till ägaren, kan trälen ha velat följa sin ägare till den hinsides världen utav trofastheten och plikten till denne.

Intressanta frågor väcks till följd av detta resonemang. Vem dödades, och varför? Fanns det en viss kategori av trälarna som dödades? Är det de trogna trälarna och i så fall kanske de hemmafödda trälarna; de som vunnit ägarens förtroende, som påträffas i gravmaterialet idag? Möjligheten finns att dessa individer i så fall ha gått i graven utav tillgivenhet till ägaren.

Ett kriterium för de gravar som kan tolkas som trälgravar, är att de förmodade trälarnas kroppar har behandlats ovarsamt. Detta har föranlett tolkningen att trälarna kan ha gått en ofrivillig död till mötes. Det går emellertid inte att utesluta att våldet kan ha varit en del av den rituella handlingen. Samtidigt kan trälens till synes frivilliga val i de skriftliga källorna ifrågasättas, eftersom handlingen kan ha varit en del av de rituella ceremonierna. Detta arbete har visat att kriteriet för trälgravar, och därmed även trälens frivillighet/ofrivillighet uppenbarligen måste problematiseras i framtiden.

Av analysen framgår att kriteriet för trälens ofrivillighet bl.a. kan ifrågasättas, eftersom andra scenarier kan ligga bakom det våld som tillfogats individerna. Likheter finns t.ex. mellan de förmodade trälarna i trälgravar och människooffer (se avsnitt 2.1.3 & 4.1). Frågan vilken kategori av människor som egentligen utgjorde dessa offerade individer är tänkvärd. Finns det en möjlighet att de människor som offerades vid blot under den yngre järnåldern utgjordes av

trälar? Om trälar även utgör den kategori av människor som offrades vid blot, förefaller en diskussion kring maktens inflytande intressant även i dessa sammanhang.

Denna studie har inte enbart bidragit till större insikt vad gäller trälens förutsättningar och tankegångar vid ägarens begravning. Fog finns för att dessa idéer kan användas i andra avseenden inom arkeologin. Kanske kan ett resonemang kring förhållandet mellan man och hustru, och hustruns förutsättningar under den yngre järnåldern även belysa de alternativ hustrun kan ha ställt inför vid änkebränning, eller vid liknande fall.

De flesta nordbor idag tänker förmodligen på slaveriet som en avlägsen institution; avlägset tidsmässigt, avlägset geografiskt sett. Få av oss är medvetna om att slaveriet i allra högst grad är relevant i dagens samhälle. Samma förtryck återfinns idag i trafficking och barnslaveri (Skinner 2008, Harrison muntlig uppgift 090401). Förnedring, förtryck och tvång är en del av vardagen för ett okänt antal människor i världen, som inte har en möjlighet att kapa ofrihetens tunga kedjor. Genom att sätta de gemensamma aspekterna av träldomen till slaveriet i slavsamhällen som skiljer sig markant i tid och rum, kan en bredare förståelse för dåtidens förtryck och förnedring även föras något närmre vår egen samtid.

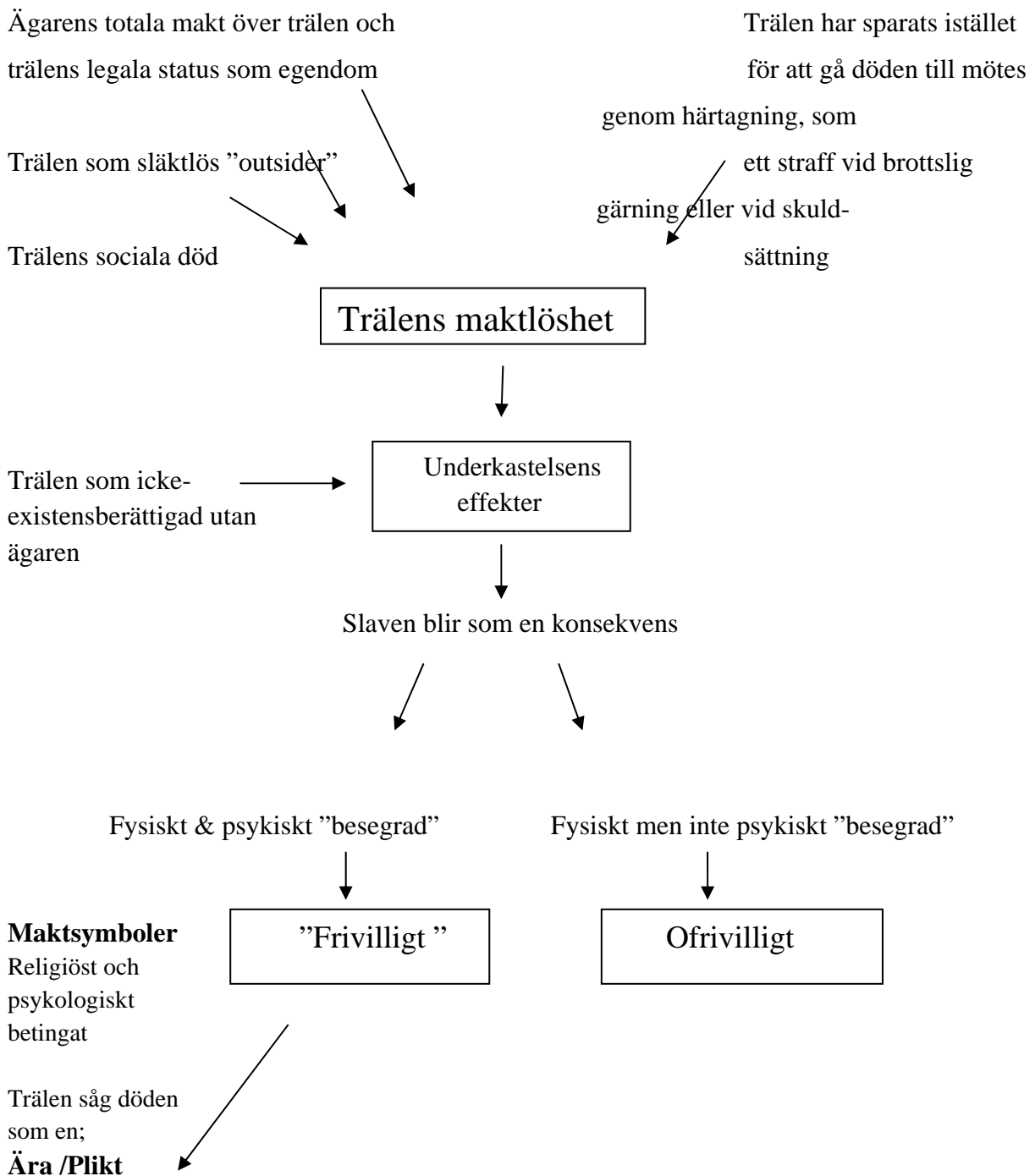
Med tanke på trälens premisser vid vendel/vikingatiden ligger det nära till hands att tro att trälarna gick i graven motvilligt; de bands och halshöggs, deras skallar krossades, osv. En uppenbarligen makaber död åtminstone i våra ögon, och ett fruktansvärt öde. Det finns emellertid en möjlighet att trälarna som påträffats i Bollstanäs, och den träl som begravdes tillsammans med "Älgmannen" från Birka, kan ha känt tillfredsställelse av att få dela sin ägares grav. Äran och/eller plikten och lojaliteten till ägaren kan teoretiskt sett ha lockat trälen att låta sig dödas, och den våldsamma döden kan ha välkomnats eftersom möjligheten finns att den var en del av den ärofyllda ceremonin i samband med begravningen.

Resultatet av denna uppsats har kunnat bredda förståelsen för trälens förutsättningar i samband med ägarens begravning. Trälarna *kan* ha gått i graven frivilligt, men de var alltjämnt offer för maktens inflytande. Trälen levde och dog på ägarens och samhällets villkor. De kan ha tjänat ett viktigt syfte i nordiska samhällen och kulturer, men de stod likväl utanför den kollektiva gemenskapen. De var socialt döda. Då de förnekades respekt i livet, anser jag det viktigt att uppmärksamma deras livsöden som döljs i historiens okända kapitel.

8. Sammanfattning

Beroende på trälens förutsättningar, dvs. det individuella förhållandet till ägaren, hur trälen hade hamnat i slaveriets bojar osv. fick maktlösheten gentemot ägaren och samhället olika konsekvenser. Den totala underkastelsen, dvs. att trälen blev "besegrad" både fysiskt och psykiskt kan ha gjort att trälen gick i graven frivilligt för att han/hon kände sig nöjd och plikttrogen. Figuren nedan sammanfattar resultatet av denna undersökning.

9. BIBLIOGRAFI

Andersson, S. 1997. *Ibn Fadlan vs Ruserna- En jämförelse mellan Ibn Fadlans reseberättelse och det faktiska gravmaterialet*. Uppsats i påbyggnadskurs. Lunds universitet. Lund.

Burenhult, G. 2000. *Arkeologi I Norden 2*. Stockholm.

Brate, E. 2004. *Eddan. De Nordiska guda- och hjältesångerna*. Uddevalla.

Brink, S. 2003. *ambatt seta, deigja-þræll, þjónn, bryti*. Termer för trälar belyser träldomens äldre historia I: Myrdal, J. Lindqvist, T. (red) *Trälar – ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. Stockholm.

Collste, G. 2002. *Inledning till etiken*. Lund.

De Geer, N. O. 2002. *Ibn Fadlans metodik*. Uppsats i påbyggnadskurs. Stockholms Universitet. Stockholm.

Durkheim, E. 1968. *Själv mordet*. Uppsala.

Engdahl, K. 1990. *Människooffer i gravar i Skandinavien under yngre järnålder*. C-uppsats Arkeologiska institutionen. Stockholm.

Foote, P.G., Wilson, D.M. 1970. *The Viking Achievement. The society and culture of early medieval Skandinavia*. London.

Finley, M.I. 1980. *Ancient Slavery and Modern Ideology*. London.

Gahrn, L. 1988. *Sveariket i källor och historieskrivning*. Göteborg.

Harding-Sørensen, C., Harding-Sørensen, E. 1979. *Danmark i Vikingetiden. Problemer vedrørende den sociale struktur*. Köpenhamn.

Helle, K. 2001. *Gulatinget och Gulatingslova*. Norge.

Hemmendorf, O. 1984. *Människooffer ett inslag i järnålderns ritualer, belyst av ett fynd i Bollstanäs, Uppland*. *Fornvännen* 79:4-12.

Herdal, H. 1967. *Trellerne i Norden*. Köpenhamn.

Holmquist Olausson, L. 1990. *"Älgmannen" från Birka. Presentation av en nyligen undersökt krigargrav med människooffer*. *Fornvännen* 85: 175-182.

- Iversen, T. 1994. *Trelledomen. Norsk slaveri i middelalderen*, Bergen.
- Jansson, I. 2000. Östersjöländerna & vikingatiden. I: Gunilla Sundén (red). *Att förstå det mänskliga. Humanistisk forskning vid Stockholms universitet*. Finland.
- Jónsson, F. 1900. *Landnámabók : I-III : Hauksbók, Sturlubók, Melabók m.m.* Köpenhamn.
- Karras, R.M. 1988. *Slavery and Society in Medieval Scandinavia*. London.
- Knutsson, I. 1991. *Völsungasagan*. Lund.
- Lindqvist, T. 1979. *Landborna i Norden under äldre medeltid*. Uppsala.
- Lindqvist, T. 2003. Från träl till landbo. Uppkomsten av det medeltida godssystemet i Europa och Norden. I: Myrdal, J. Lindqvist, T. (red) *Trälar – ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. Stockholm.
- Lindqvist, T., Myrdal, J. 2003. I: Myrdal, J. Lindqvist, T. (red) *Trälar – ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. Stockholm.
- Malm, M. 1990. *Götriks Saga: en fornaldarsaga*. Falun.
- Meulengracht-Sørensen, P. Steinsland, G. 1998. *Människor och makter i vikingarnas värld*. Stockholm.
- Myrén, M. 2008. *Döden som rituellt medel*. D-uppsats Humanvetenskapliga Institutionen.. Kalmar.
- Nevéus, C. 1974. *Trälarna i landskapslagarnas samhälle. Danmark och Sverige*. Uppsala
- Nordberg, A. 2002. *Vertikalt placerade vapen i vikingatida gravar. En religions- arkeologisk studie*. *Fornvännen* 97: 15-24
- Nordenstorm, L. 1994. *Dödande vid begravningar. Ett inslag i järnålderns gravritualer komparativ religionshistorisk belysning*. *Fornvännen* 8:265-278
- Nordland, H. 2009. *Krigarens väg. Synen på ära i den svenska armén under Gustav III:s ryska krig, 1788-1790-en pilotstudie*. D-uppsats Historiska Institutionen. Lund.
- Näsström, B.-M. 1997. Stucken, hängd och dränkt. Rituela monster I norrön litteratur och Adam av Bremens notiser om Uppsalakulten. I: Hultgård, A. (red). *Uppsalakulten och Adam av Bremen*. Nora.

- Ohlmarks, Å. 1983. *Fornordiskt lexikon*. Stockholm.
- Olsson, M. 1999. Vikingatida trældom. Om slaveriets plats i Skandinavians ekonomiska historia. Lund Papers in Economic History. No 67. Lund
- Pattersson, O. 1982. *Slavery and Social Death: A Comparative Study*. Cambridge
- Parker Pearson, M. 2001. *The archaeology of death and burial*. Texas
- Petruchin, V. 1976. Eldbegängelsen av Rus enligt beskrivningen av de arkeologiska uppgifterna och literariska källorna. *Skrifter om Skandinavien XXI*:171
- Roslund, M. 2006. Kulturmötets konsekvenser. ”Slaviseringen” av den skandinaviska keramiktraditionen. I: Burström, M (red) *Arkeologi och mångkultur*. Södertörn Archaeological Studies 4.
- Sawyer, P.2001. *The Oxford Illustrated History of the Vikings*. Oxford.
- Seiler, A. 2003. I guldsmedens tjänst. I: Myrdal, J. Lindqvist, T. (red) *Trälar – ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. Stockholm.
- Shetelig, H. 1910. Traces of the custom of “Suttee” in Norway during the Viking Age . *Saga-book of the Viking Club*. January. London.
- Skyum- Nielsen 1979. Nordic Slavery in an international setting. I (red) Bekker Nielsen, H. *Mediaeval Scandinavia* 11.
- Skinner, E, B. A. 2008. *Crime so Monstrous. Face-to-Face with Modern-day Slavery*. New York.
- Sten, S., Vretemark, M. 1988. Storgravsprojektet- osteologiska analyser av yngre järnålderns benrika brandgravar. *Fornvännen* 83:145-156
- Ström, F. 1997. *Nordisk hedendom*. Göteborg.
- Svanberg, F. 2003. *Death Rituals in South- East Scandinavia AD 800-100*. Lund
- Warmind, Morten. 1995. Ibn Fadlan in the Context of his Age I: (red) Pedersen-Crumlin, O. , Munch Thye, B. *The Ship as Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia: Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 5th -7th of May 1994*. Köpenhamn
- Zachrisson, T. 2003. De osynliga. Om trälar i arkeologisk forskning. I: Myrdal, J. Lindqvist,

T. (red) *Trälar – ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. Stockholm.

Wikander, S. 1978. *Araber, Vikingar, Varingar*. Norrtälje

Muntlig uppgifter

Williams, Henrik. Uppgift via e-mail. Skickat 2009-01-30

Lindvist, T. 2009-04-24. (1). Privat konversation. Göteborgs universitet. Institutionen för historiska studier. Göteborg.

Lindkvist, T. 2009-04-24. (2). *Laws as text in Medieval Scandinavia*. Göteborgs universitet. Institutionen för historiska studier. Göteborg.

Harrison, D. *Slaveriet*. 2009-04-01. Archaeologicum, Lunds universitet, Lund.

Internetkällor

Internetkälla 1

Sökord [voltaire quotations] 2009-04-21
<http://www.memorablequotations.com/voltaire.htm>

Internetkälla 2

NE Sökord [landbo] 2009-04-26
<http://www.ne.se/kort/landbo>

Internetkälla 3

NE Sökord [offer] 2009-05-03
<http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/sok/offer?type=NE>

Internetkälla 4

NE Sökord [träldom] 2009-05-03
<http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/1%C3%A5ng/tr%C3%A4ldom>

Internetkälla 5

SAOB Sökord [frivillig] 2009-02-27

<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>

Internetkälla 6

NE Sökord [frivillig]

<http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/sve/frivillig>

Internetkälla 7

NE Sökord [självmord] 2009-04-28

<http://www.ne.se/kort/sj%C3%A4lvmord>

Internetkälla 8

NE Sökord [volunteer] 2009-04-21

http://tyda.se/search?form=1&w=volunteer&w_lang=

Internetkälla 9

Tyda sökord [honor] 2009-05-03

http://tyda.se/search?form=1&w=honor&w_lang=

Internetkälla 10

NE sökord [mosaisk rätt] 2009-05-06

<http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/mosaisk-r%C3%A4tt>

Internetkälla 11

NE sökord [hieros gamos] 2009-05-06

<http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/hieros-gamos>

Internetkälla 12

Encyklopedia Britannica sökord [hieros gamos] 2009-05-06

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/265056/hieros-gamos>

Bilder

Illustration till förord

Sökord [slaveri] 2009-05-07

<http://spktruth2power.files.wordpress.com/2009/04/slavery.jpg>

Fig 1

Hemmendorf, O. 1984. *Människooffer ett inslag i järnålderns ritualer, belyst av ett fynd i Bollstanäs, Uppland. Fornvännen 79:*

Fig 2 & 3

Holmquist Olausson, L. 1990. "Älgmannen" från Birka. *Presentation av en nyligen undersökt krigargrav med människooffer. Fornvännen 85: 175-182.*

11. Bilaga 1

* Ovanstående figur ger en tidsmässig översikt över de medeltida landskapslagarna i Norden. Landskapslagarna är i in skriftliga form många gånger svåra att datera, eftersom de nästan alltid förekommer i yngre avskrifter. Dessa angivna årtal avser den tid som lagarna anses härstamma från (Nevéus 1974: 14-22; Lindkvist 1979:76-83 ; Lindkvist muntlig uppgift 2: 20000419)

---

²⁸ Upplandslagen har haft stort inflytande och har varit förebild för Södermannalagen, Västmannalagen, Hälsingelagen (Lindkvist 1979:80).

²⁹ Troligtvis ingick Gotland in svearnas välde vid slutet av 800-talet Gulatingen avspeglar ett samhälle som var av en annan karaktär än det svenska fastlandets, men är likväl en nordisk landskapslag (Nevéus 1974:18ff, 54).